

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

**Vztahy židovského a nežidovského obyvatelstva v Podorlicku
(1930-1945)**

**The relationship between the Jewish and non-Jewish inhabitants of the
Podorlicko region (1930-1945)**

Bakalářská práce

Vedoucí práce:
PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D.

Autor:
Tereza Portešová

Praha 2016

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Leně Aravě-Novotné, Th.D. za vedení této práce. Dále děkuji pracovníkům Městského muzea Letohrad a Městského muzea Žamberk za pomoc při hledání podkladů pro tuto práci. Děkuji svým prarodičům, kteří mi poskytli své vzpomínky na podorlické Židy a celé své rodině za podporu při tvorbě práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci „Vztahy židovského a nežidovského obyvatelstva v Podorlicku (1930-1945)“ vypracovala samostatně s použitím níže uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Tereza Portešová

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá vztahy židovského a nežidovského obyvatelstva v oblasti Podorlicka v letech 1930-1945. Sleduje především, jak se tyto vztahy měnily ve světle událostí daného období. Práce je založena na odborné literatuře a elektronických zdrojích. Důležitou součástí práce jsou vzpomínky pamětníků získané zejména z publikací zaměřených na historii židovského osídlení v konkrétních oblastech a obcích Podorlicka a částečně také z rodinného archivu autorky.

Anotation

This bachelor thesis deals with the relationship between the Jewish and non-Jewish inhabitants of the Podorlicko region between the years 1930 and 1945. It focuses on the changes of this relationship in the light of the events of the given period. The thesis is based on the specialised literature and the internet sources. The memories of the witnesses derived mainly from the publications focusing on the history of the jewish settlement in the particular areas and towns of Podorlicko and partially from the author's family archive are an important part of the thesis.

Klíčová slova

Židé, nežidé, vztahy, Podorlicko, 2. světová válka, protektorát Čechy a Morava, Československo, 1930-1945

Key words

Jews, non-Jews, relationships, the Podorlicko region, World War II, Protectorate of Bohemia and Moravia, Czechoslovakia, 1930-1945

Obsah

Úvod.....	6
1. Podorlicko a zdejší Židé	8
1. 1 oblast Podorlicka.....	8
1. 2 historie židovského osídlení v Podorlicku.....	9
1. 2. 1 Rychnov nad Kněžnou.....	9
1. 2. 2 Dobruška.....	10
1. 2. 3 Žamberk.....	10
1. 2. 4 Kyšperk.....	11
1. 2. 5 Holice.....	11
1. 2. 6 Náchod	11
1. 3 dějiny židovsko-křesťanských vztahů v oblasti Podorlicka.....	12
2. Soužití Židů s většinovou společností v Podorlicku ve 30. letech 20. století.....	15
2. 1 postavení Židů ve společnosti.....	16
2. 2 Židé a společenský život.....	18
2. 3 zapojení Židů v důležitých funkcích.....	21
2. 4 změny vztahů Židů a nežidů v Podorlicku v souvislosti s rokem 1933.....	22
3. Vztahy podorlických Židů s nežidy na konci 30. let	24
3. 1 situace Židů v sudetské části Podorlicka okolo roku 1938.....	24
3. 2 protižidovské incidenty v Podorlicku za 2. republiky	25
3. 3 styk židovského a nežidovského obyvatelstva Podorlicka po roce 1939	26
3. 4 vztahy Židů a nežidů v souvislosti s protižidovskými nařízeními.....	30
4. Deportace podorlických Židů a jejich návrat v roce 1945.....	36
4. 1 transporty podorlických Židů.....	36
4. 2 obyvatelé Podorlicka a Židé zařazení do transportu	36
4. 3 reakce obyvatel Podorlicka na vracející se Židy	39
Závěr	41
Seznam použité literatury a zdrojů	42
Odborná literatura	42
Vzpomínky pamětníků.....	44
Elektronické zdroje	45
Přílohy.....	47
Summary.....	62

Úvod

Cílem této práce je ukázat, jak se ve světle událostí let 1930-1945 měnily vztahy mezi židovským a nežidovským obyvatelstvem Podorlicka. Jak předválečné soužití těchto dvou skupin obyvatel ovlivnilo jejich vztahy později v období války a do jakého prostředí se po jejím skončení přeživší Židé vraceli.

Považuji za důležité vyzdvihnout a v této práci ukázat, že i v době války, kdy bylo vydáváno velké množství protižidovských nařízení a silně působila antisemitská propaganda, existovali kromě lidí, kteří Židy nenáviděli a snažili se jim jen uškodit i tací, kteří je považovali za sobě rovné, kontaktu s nimi se nevyhýbali a pokoušeli se jim, někdy i za cenu vlastního bezpečí, pomoci. Pouze jednostranný pohled by nebyl objektivní.

Oblast Podorlicka jsem si zvolila, protože odtud pocházejí moji prarodiče. Od nich jsem o místních Židech již něco věděla a také mi pro účely této práce poskytli své vzpomínky na ně. Původně bylo mým záměrem psát obecně o historii židovského osídlení v Podorlicku, neboť zatím neexistuje žádná práce, která by se tomuto tématu v celé jeho šíři věnovala. Bohužel by, jak jsem později zjistila, takto pojatá práce byla příliš rozsáhlá.

Čerpala jsem z publikací věnujících se židovskému osídlení v jednotlivých městech Podorlicka i z literatury zaměřené obecně na historii. Důležitou součástí práce jsou doslovné citace vzpomínek pamětníků, které zachovány v původní podobě nejautentičtěji ilustrují, jak vztahy Židů a nežidů skutečně vypadaly a jak se proměňovaly. Využila jsem jak vzpomínek několika málo místních Židů, kteří přežili válku, tak pamětníků nežidovského původu, aby byl můj pohled co nejvíce objektivní.

K získání dalších informací o problematice vztahů podorlického židovského a nežidovského obyvatelstva by bylo dále možné prostudovat dobový místní tisk, ve kterém je možné najít některé články reflektující soužití Židů s nežidy. Bylo by ale třeba prostudovat několik typů různě zaměřeného tisku z celého období let 1930-1945 (některý československý tisk byl například v době války rušen a nahrazován protektorátním, který již částečně postrádal objektivitu) tak, aby měla jeho výsledná analýza dostatečně kvalitní výpovědní hodnotu. A to by vyžadovalo velmi dlouhé a rozsáhlé bádání překračující mé časové možnosti.

Práce je rozdělena na čtyři části. První část poskytuje vhled do historie židovského osídlení některých podorlických obcí a nástin vývoje vztahů Židů a nežidů v oblasti od 16. století až do 30. let dvacátého století. Tuto část považuji za důležitou, neboť zasazuje další

události do dějinného kontextu a přispívá tak k jejich lepšímu pochopení. Druhá část je věnována předválečnému soužití židovského a nežidovského obyvatelstva v Podorlicku. Na ni navazuje část třetí, která má ukázat, jak se toto soužití změnilo v době války. Poslední část se zabývá vztahy podorlických Židů a nežidů od odjezdu prvních transportů, až po návrat přeživších Židů do vlasti.

V závěru práce se nacházejí přílohy. První příloha obsahuje seznamy židovských rodin, které jsou v této práci zmíněny, aby bylo přehlednější, kdo byl kdo. Druhá příloha obsahuje mapku Podorlicka (tak jak je vymezeno na začátku práce) a třetí fotografie některých podorlických Židů.

V celé práci je slovo Žid psáno s velkým počátečním písmenem. Jen v některých doslovných citacích, kde se tento výraz původně vyskytuje s malým ž, je zachována jeho původní podoba a nejde tudíž o překlep.

1. Podorlicko a zdejší Židé

1. 1 oblast Podorlicka

Podorlicko je oblast rozkládající se v podhůří Orlických hor. Není ale přesně geograficky definovaná. Každý badatel či autor ji vymezuje trochu jinak a jedná se tedy o termín, jehož význam se mění v závislosti na tom, kdo ho používá.

Na internetové stránce Region Orlické hory můžeme nalézt přibližné geografické vymezení Podorlicka, které zní takto: „[Podorlická] pahorkatina začíná vrchem Dobrošov u Náchoda a její směr je přibližně určen linií Dobrošov - Nové Město nad Metují - Slavětín nad Metují - České Meziříčí - Třebechovice pod Orebem - Týniště nad Orlicí - Borohrádek - Choceň - Ústí nad Orlicí - Letohrad - Jablonné nad Orlicí - Lichkov.“¹ Ovšem například Jiří Mach zařadil ve své knize *Křesťanství v Podorlicku* pod tuto oblast i obec Bystré. Ta se ovšem nachází mimo výše definované hranice² - stejně jako obce Verměřovice, Dolní Dobrouč a Petrovice. Ty jsou v knize *Židé v Kyšperku*, kterou sestavil Stanislav Adamec, pod Podorlicko také zahrnutý.³

Pro účely této práce bude oblast Podorlicka přibližně ohraničena obcemi Náchod, Nové Město nad Metují, Třebechovice pod Orebem, Holice, Choceň, Ústí nad Orlicí, Lanškroun, Čenkovice a Mladkov. Nejčastěji budou z této oblasti zmiňována města Letohrad (dříve Kyšperk), Žamberk, Náchod a Holice, o nichž je na téma vztahů Židů a nežidů k dispozici nejvíce informací.

¹ Geografie. Region Orlické hory: dobrovolný svazek obcí. [online]. © 2006 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

http://www.orlickehory.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=231&Itemid=226&lang=cs

² MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 99. ISBN 80-901757-7-5.

³ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 24. ISBN 80-238-8237-6.

1. 2 historie židovského osídlení v Podorlicku

První Židé se v Podorlicku začali usazovat v 16. století⁴ poté, co byli vypovězeni z královských měst. Nejstarší a zároveň největší židovská obec oblasti existovala v Rychnově nad Kněžnou. Další židovské obce vznikly v průběhu 17. století v Dobrušce, Žamberku, Vamberku, Doudlebách, Skalce a Rokytnici v Orlických horách. V každé z obcí bychom tehdy našli židovský hřbitov, rabínský dům, rituální lázeň, školu a synagogu. Některé z těchto staveb se dochovaly až do dneška.⁵

Na následujících řádcích bude stručně popsána historie židovského osídlení v některých městech Podorlicka. Jde jednak o významné židovské obce své doby a za druhé o města, která budou v této práci často zmiňována.

1. 2. 1 Rychnov nad Kněžnou

O Židech v Rychnově se poprvé dozvídáme v roce 1527. Od té doby zdejší židovská populace postupně rostla. Roku 1569 žilo v Rychnově 5 židovských rodin, v roce 1615 jich již bylo 11 a v roce 1650 dokonce 14. Do roku 1755 vzrostl počet židovských rodin v Rychnově na 45, roku 1793 jich zde již sídlilo 48. Nejvíce osob, asi 260 (50 rodin), spadalo pod rychnovskou židovskou obec okolo roku 1836. Židé se od počátku 17. století usazovali v Židovské (dnešní Palackého) ulici a až do roku 1842 ani jinde bydlet nesměli.

Rychnovský židovský hřbitov byl založen asi v roce 1588, doložen je ovšem až v roce 1617. Dochovalo se zde přes 360 náhrobních kamenů.

První synagoga v Rychnově je doložena v polovině 17. století. Roku 1779 byla zničena požárem a nová synagoga tu stojí od roku 1782. V době okupace byla poničena a po válce sloužila jako skladiště a prodejna topného plynu, později jako sklad městského stavebního podniku. V letech 1984-1995 byla postupně rekonstruována a 19. 5. 1995 v ní bylo otevřeno Židovské muzeum Podorlicka a Památník Karla Poláčka.⁶

⁴ V Náchodě se začali Židé objevovat již ve 14. století. Jedná se ale o v podstatě o výjimku mezi Podorlickými obcemi. Jinde v této oblasti se Židé totiž usidlovali skutečně až od století 16., případně i později. Navíc Náchod patří k okrajovým oblastem Podorlicka.

⁵ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 20. ISBN 80-238-8237-6.

⁶ Tamtéž, s. 20-21.

1. 2. 2 Dobruška

Zpráva o prvním Židovi v Dobrušce pochází z roku 1545. V roce 1618 zde žily 4 židovské rodiny, roku 1666 již 8 židovských rodin. Od roku 1702, kdy v Dobrušce žilo 23 Židů, stoupl jejich počet na 36 v roce 1793. V druhé polovině 19. století se zde již nacházelo až 70 Židů.

V roce 1721 bylo v Dobrušce založeno židovské ghetto. Ze stejného roku pochází i první synagoga, která v roce 1806 vyhořela. Na jejím místě byla brzy poté postavena synagoga nová. V roce 1949 byla předána českobratrské církvi evangelické. Zdejší židovská obec po 2. světové válce zanikla.

Židovský hřbitov v Dobrušce začal vznikat v roce 1675. Dochovalo se na něm celkem 246 náhrobků. Ve hřbitovním domku nalezneme expozici z roku 1968 věnovanou památce dobrušských obětí holocaustu.⁷

1. 2. 3 Žamberk

Nejstarší zprávy o Židech v Žamberku pocházejí z druhé poloviny a z konce 17. století. V roce 1723 zde žilo 8 a roku 1793 již 25 židovských rodin (110 osob) a k roku 1811 je zde uvedeno židovských rodin 24 (132 osob). V roce 1928 zde již bydlelo jen 36 osob židovského vyznání a roku 1941 jen 34 Židů.

Židé se již od 17. století směli usidlovat pouze v dolní části města. Roku 1810 byla ale tato židovská čtvrť zničena požárem. Krátce nato byla postavena nová synagoga. Ta je od roku 1947 využívána sborem československé církve husitské jako modlitebna.

Žamberecký židovský hřbitov pochází nejspíš z konce 17. století. Nejstarší náhrobek pochází z roku 1731. V letech 1931-1932 byl hřbitov již po několikáté rozšířen a byla také vystavěna obřadní síň (ohel). Za okupace byl hřbitov poničen. V roce 1993-1995 byl zrekonstruován.⁸

⁷ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 21. ISBN 80-238-8237-6.

⁸ Tamtéž, s. 23.

1. 2. 4 Kyšperk

První obyvatel Kyšperka židovského původu je zaznamenán někdy před rokem 1700. Kolem roku 1800 se v Kyšperku nacházela pouze jedna židovská rodina a pár jednotlivců židovského původu. Tento stav se nezměnil až do poloviny 19. století. Další židovské rodiny sem přicházely po roce 1848, kdy začalo docházet k zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem, a usazovaly se zde od roku 1860.

V Kyšperku neexistovala žádná židovská čtvrť ani ghetto. V roce 1894 již sídlilo v Kyšperku 31 Židů. Jejich počet později ještě vzrostl. Po roce 1930 žilo v Kyšperku asi kolem 50 Židů. Kyšperk tehdy náležel pod židovskou obec v Žamberku.⁹

1. 2. 5 Holice

První zmínka o Židech v oblasti Holicka pochází z roku 1750. Žili zde ale nejspíš již dříve. Postupně počet zdejších židovských rodin rostl, k čemuž z části přispěl i rozvoj obuvnického průmyslu v této oblasti. V roce 1840 byl na Holicku založen Židovský náboženský spolek. Od roku 1896 zde existovala samostatná židovská obec se svým vlastním rabínem a funkcionáři, z nich většina pocházela z Holic.

Židovský hřbitov byl v Holicích založen roku 1913. Příslušníků židovské náboženské obce v Holicích bylo kolem přelomu 19. a 20. století okolo stovky. Poté se místní Židé v důsledku světové hospodářské krize začali stěhovat do větších měst a v roce 1930 proto byla holická židovská obec zrušena a připojena k židovské obci v Pardubicích.¹⁰

1. 2. 6 Náchod

Židé se pravděpodobně vyskytovali v Náchodě již od 14. století. Židovské osídlení je zde ale doloženo až v 1. polovině 15. století.¹¹ Díky tomu, že zde původně měli stejná

⁹ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 25-78. ISBN 80-238-8237-6.

¹⁰ VINAŘ-EPSTEIN, Karel. *Židé na Holicku: židovská náboženská obec v Holicích v Čechách. Zprávy klubu přátel Pardubicka*. Pardubice: Klub přátel Pardubicka, 1997, 1-2(1997), 45-46. ISSN 1210-6275 32.

¹¹ Starý židovský hřbitov. *Hrady.cz: cestujte s přehledem*. [online]. 24.1.2014 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: http://www.hrady.cz/wnd_show_text.php?tid=39623

práva jako křesťané, jich během 16. století v obci přibývalo. V roce 1541 byli ovšem Židé vypovězeni ze země, ale brzy jim byl povolen opětovný návrat na základě královského glejtu a poté se v Náchodě usazovali převážně v Židovské ulici, kde také stála jejich vlastní škola, synagoga a rituální lázeň. Roku 1648 sídlilo v Náchodě 133 Židů.¹²

V této době již ale vztahy Židů s ostatním náchodským obyvatelstvem nebyly vůbec tak pokojné jako v minulosti. Ještě více se potom vyostřily roku 1663, kdy se z Židovské ulice rozšířil po městě požár. Následkem této události byla přijata některá protižidovská opatření. V 18. století vzniklo v Náchodě židovské ghetto oddělené od zbytku města plotem. Všechna protižidovská nařízení a omezení ztratila svou platnost rokem 1848.¹³

Při sčítání lidu v r. 1921 se k židovské národnosti hlásilo 94 osob. Náboženské vyznání židovské uvedlo 362 lidí. Při dalším sčítání v roce 1930 se k židovské národnosti nepřihlásil nikdo, k židovské víře se hlásilo 283 obyvatel.¹⁴

Roku 1550 se objevuje první zmínka o tak zvané židovské zahradě, tedy starém židovském hřbitově v Náchodě. Rozšiřován byl v letech 1630 a 1661. Tehdy bylo na hřbitově postaveno obydlí pro hrobníka, které časem sloužilo obřadním účelům, v 18. stol. pak jako židovský špitál. Na hřbitově se pohřbívalo až do roku 1925, kdy vznikl hřbitov nový s funkcionalistickou obřadní síní.¹⁵

1. 3 dějiny židovsko-křesťanských vztahů v oblasti Podorlicka

Již od 16. století, kdy Podorlicko začali osidlovat první Židé, vznikala v této oblasti v některých městech židovská ghetta a čtvrti. Židé tak byli odděleni od ostatního obyvatelstva mimo jiné zřejmě za účelem zdůraznění jejich odlišnosti oproti většině. To bylo asi nejvýraznější v Rychnově nad Kněžnou, kde se od ostatních obyvatel kromě své

¹² Mgr. Bc. Markéta Česáková. Rychtářské manuály města Náchoda 1603-1636 . *Repozitář závěrečných prací*. [online]. 6.6.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/103805/>

¹³ Robert Šimek. Textilní podnikatel Isidor Mautner rozšířil firmu i do okolních zemí. *Euro.cz*. [online]. 6.6.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://www.euro.cz/byznys/textilni-podnikatel-isidor-mautner-rozsiril-firmu-i-do-okolnich-zemi-899081>

¹⁴ Náchod. *Wikipedie*. [online]. 25.4.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1chod>

¹⁵ Starý židovský hřbitov. *Hrady.cz: cestujte s přehledem*. [online]. 24.1.2014 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: http://www.hrady.cz/wnd_show_text.php?tid=39623

náboženské a kulturní jinakosti Židé lišili také tím, že byli přímo poddaní feudální vrchnosti, která ve městě sídlila.

Například v Dobrušce se ale Židé, kteří sem od 16. století přicházeli, usazovali bez omezení po celém městě. První změny měly nastat až v roce 1718 za vlády císaře Karla VI., kdy bylo vydáno nařízení o zřizování ghett. Jeroným hrabě Colloredo z Wallsee nařídil městské radě Dobrušky, aby vykázala Židům místo, kde budou bydlet odděleně od křesťanů. Jeho příkaz si rada zřejmě nevzala příliš k srdci a uposlechla až po opakovaném nařízení hraběte, kdy pro Židy zakoupila šest nájemních domů na náměstí. Další problém související s oddělením Židů od křesťanů vznikl v Dobrušce v polovině 18. století v souvislosti s translokačním reskriptem, ze kterého vyplývalo nařízení, že židovské domy se nesmějí nacházet v blízkosti kostelů, náměstí a obřadních míst římskokatolické církve. V Dobrušce ale bylo téměř nemožné toto nařízení splnit, protože od židovských domů ke kostelu byla průchozí dvířka a okna některých domů k němu také směřovala. Nakonec byl tento problém vyřešen zazděním oken i dveří.¹⁶

Na Podorlicku zaznamenáváme i snahy křesťanů o sblížení s judaismem. Křesťané přijímali od Židů například svěcení sobot nebo zákaz konzumace vepřového masa. První výskyt tohoto fenoménu v Podorlicku lze najít již v 16. století. Jednalo se o tak zvané hnutí sobotářů. V 80. letech 18. století potom v této oblasti existovalo hnutí izraelitů (také nazýváni abrahamité), které bylo tvrdě pronásledováno.¹⁷

V pozdější době se objevily nejvýraznějším problémy ve vztahu podorlických Židů a křesťanů v souvislosti s hilsneriádou na přelomu 19. a 20. století. Případů obvinění Židů z rituální vraždy či odběru krve pro obřadní účely zde bylo hned několik. K prvnímu došlo již v roce 1893 v Chocni, další následovaly: v roce 1897 v Ústí nad Orlicí, v roce 1898 v Rychnově nad Kněžnou, v roce 1899 v Náchodě, v roce 1915 v Kostelci nad Orlicí. V době hilsneriády, na jaře roku 1899, také vzniklo nejen v Podorlicku, ale v celých severovýchodních Čechách, stávkové hnutí zejména v místních textilních továrnách. Stávka v některých místech, například v Náchodě, přerostla až v nepokoje namířené proti Židům. Právě v Náchodě prý rozlícený dav při demolování židovských obchodů a podniků vykřikoval: "Pomsta za Polnou!" Údajným důvodem těchto událostí měla být nespokojenost zaměstnanců jedné z továren s návrhem jejího majitele na zvýšení mzdy o

¹⁶ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 160-162. ISBN 80-901757-7-5.

¹⁷ Tamtéž, s. 166-167.

jedno procento. Majitel této továrny ovšem nebyl Žid, přesto se stávka velmi rychle rozšířila i na textilky s židovskými vlastníky. Podorlicko nebylo, na rozdíl od jiných českých oblastí, na konci první světové války zasaženo vlnou protižidovských nepokojů. A tak byl po uklidnění situace souvisejících s hilsneriádou vztah Židů a nežidů v Podorlicku v podstatě až do konce 30. let dvacátého století v celku poklidný.¹⁸

¹⁸ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 167-172. ISBN 80-901757-7-5..

2. Soužití Židů s většinovou společností v Podorlicku ve 30. letech 20. století

Na počátku 30. let dvacátého století se v oblasti Podorlicka oproti dřívějším dobám objevuje poměrně málo Židů. Dle Jiřího Macha, autora knihy *Křesťanství v Podorlicku*, odtud odcházeli hlavně kvůli antisemitským útokům, kterým byli vystaveni na přelomu 19. a 20. století v reakci na hilsneriádu. Protižidovské incidenty v této oblasti (konkrétně v rozsahu okresů Náchod, Rychnov nad Kněžnou a Ústí nad Orlicí) činily v roce 1899 téměř 20 % z celkového počtu incidentů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Proč právě zde byla protižidovská vystoupení tak častá, není zcela jasné. Mezi důvody, proč Židé z Podorlicka na sklonku 19. století odcházeli, Mach dále uvádí stěhování chudších vrstev Židů do velkých průmyslových měst a také vymírání židovské menšiny v oblasti (nízká porodnost, nerovnoměrné věkové složení židovské populace s převahou starších jedinců). Podorličtí Židé se tedy v této době díky svému malému počtu poměrně snadno asimilovali a stali se součástí společnosti. Jejich soužití s nežidy bylo klidné.¹⁹

Dle vzpomínek pamětníka Zdeňka Dolečka z Kyšperka „*chodili kyšperští Židé oblečení jako ostatní občané a byli také tak přijímáni ostatními. V ničem se od nich nelišili, byli kolegiální. V pátek večer již začínal pro Židy svátek. V sobotu po bohoslužbách v Žamberku chodili svátečně oblečení po náměstí - to ale dělalo víc lidí - kdo mohl, ten v sobotu dopoledne korzoval. V sobotu byly také na náměstí koncerty, které pořádal p. Reinelt s úmyslem, aby se tady pražákům líbilo. Židy jsme nebrali jako konkurenty, měli jiný sortiment a když přišli nakupovat, nedělali ze sebe "pány". Měli třeba víc než my, ale nepovyšovali se. Byli velmi pracovití a pokud mohli, zachovávali sobotu. Když jsem nečekaně někam přišel, pán byl vždy v pracovním oblečení. Svou pílí dokázali své dědictví po generace udržet i zlepšit.*”²⁰ Na soužití Židů a ostatních občanů v sousedním městě, Žamberku, vzpomíná další pamětník, pan Jan Stern (*1927), který jezdil do Žamberka jako chlapec na prázdniny k prarodičům. „*Co se týče židovských rodin v Žamberku, pamatuji se na Nettlovy, Hostovských a pana Elbogena. Mám také v paměti další rodiny, které nebyly židovského původu, Mazurovy, Kotyzovy (moje babička a paní Kotyzová byly velké*

¹⁹ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 166-172. ISBN 80-901757-7-5.

²⁰ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 75. ISBN 80-238-8237-6.

*přítelkyně), mého přítele Ládu Durchánka (v Žamberku-Betlémě) a jiné, na jejichž jména jsem po těch skoro šedesáti letech zapomněl. Křesťané a Židé žili spolu v míru. Židé měli křesťanské kamarády a naopak. Rozdíl náboženství nebo původu nehrál nikdy velkou roli, alespoň pokud jsem mohl posoudit za svých prázdninových pobytů.*²¹

2. 1 postavení Židů ve společnosti

Podorličtí Židé, zejména ti z větších měst, byli většinou obchodníky či velkoobchodníky, továrníky, majiteli obchodů a továren. Uplatňovali se buď v textilním průmyslu, který byl v této oblasti rozvinutý, nebo se věnovali obchodu s alkoholickými (případně i nealkoholickými) nápoji a jejich výrobě. Konkrétně byli nejčastěji zaměstnání jako obchodníci střížním zbožím, obchodníci s kůží, galanterním zbožím, textilem, jako prodejci prádla a obuvi, byli majiteli textilních továren, nájemníky vinopalen, výrobci a prodejci vína, likérů a také například limonád. Pracovali také jako lékaři, advokáti, úředníci a dělníci. Ženy buď zůstávaly v domácnosti, nebo vypomáhaly svým mužům v obchodě, případně vedly obchod vlastní, byly soukromnicemi, švadlenami, modistkami či zemědělskými dělnicemi.²²

Zdejší Židům tedy často ve společnosti náleželo velmi dobré postavení a byli většinou poměrně majetní. Přesto ale prý nedávali najevo svou nadřazenost a nad ostatní se nepovyšovali. Paní Ruprechtová vzpomínala na kyšperského Žida Karla Lederera, velkoobchodníka střížním zbožím, velkoobchodníka s vínem, výrobce lihovin a likérů a velkoobchodníka s obilím. Byl ve svém oboru obávaným konkurentem, měl rozsáhlou firmu s mnoha zaměstnanci. Zboží bylo velmi levné, a tak měl obchod hodně zákazníků. Pan Lederer se ale „*prý nad nikoho nevyvyšoval, vždy seděl s ostatními a nedělal mezi*

²¹ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 41.

²² viz např. 1) ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 38-81. ISBN 80-238-8237-6.; 2) PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 28-43.; 3) FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 15-221. ISBN 978-80-254-6387-1.; 4) Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Liberec: Bor, 2010, s. 172-554. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.; 5) DRAŽAN, Radovan a Josef JUZA. *Holocaust Židů okresu Rychnov nad Kněžnou v letech 1939 - 1945*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní úřad, 1997, s. 55-334. ISBN 80-901757-4-0.

lidmi rozdílily, přestože Ledererovi patřili k nejzámožnějším kyšperským občanům.” Ovšem, dle jiného svědectví byl Karel Lederer povýšený, vědom si svého bohatství.²³

Místní Židé byli údajně většinou skromní, velmi pracovití, slušní a vlídní lidé a díky tomu byli ve společnosti oblíbení. Židovští obchodníci neměli nouzi o zákazníky. Zajímavá je v této souvislosti vzpomínka pamětníka Jana Zemana na to, „*jak Hynek Hlaváč skupoval různé látky od zkrachovalých firem z konkurzních podstat, často i poškozené požárem, s rodinou je prali, běhli a potom prodávali za velmi přijatelné ceny. Přijížděli za ním lidé ze širokého okolí. Jedenkrát skoupil velké množství slaměných klobouků a prodával je po 1 Kč. Tehdy prý celý Kyšperk chodil v jeho kloboucích.*”²⁴ Syn Hynka Hlaváče, Karel, byl také obchodníkem. Jeho žena, Božena Ehlová, která byla nežidovského původu, často vzpomínala na Karlovy rodiče, staré Hlaváčovy, „*jací to byli dobří lidé, jak ji vlídně přijali jako nežidovku a k tomu bez peněz. Byli to prý lidé velmi tolerantní.*”²⁵

Podorliční Židé často vlastnili rodinné podniky, kde kromě nich samotných pracovali i jejich potomci nebo žena, někdy i širší příbuzenstvo. Šlo většinou o velké firmy s mnoha zákazníky, a tudíž i mnoha zaměstnanci židovského i nežidovského původu. Ze svědectví pamětníků vyplývá, že židovští obchodníci měli ke svým zaměstnancům blízký vztah, byli k nim vlídní a štedří. Eva Novotná z Kyšperka (*1933), jejíž maminka pracovala u obchodníka Karla Lederera ve firmě jako úřednice, vzpomínala. „*Byl to obchod se střížním zbožím, který vedla hlavně paní Hermína Ledererová, pan Lederer se věnoval velkoobchodu - obchodu s obilím. Ledererovi měli maminku velmi rádi a jejich náklonnost se přenesla i na mne, i když už po mém narození u nich maminka nepracovala. Ledererovi jezdívali na dovolenou do zahraničí a já od nich dostávala úžasné dárky. Úplnou raritu - gumového nafukovacího krokodýla pro letní koupání. Jindy zase miniaturní košíček - stojánek se skleněným víčkem a v něm ještě menší zvířátka- zajíce, psa, slona... Kdykoli šla maminka do náměstí, stavila se u Ledererových, já s ní.*”²⁶ Podobně je vzpomínán i majitel textilní továrny, Alexander Fischl, také z Kyšperka, který „*byl prý velmi pracovitý, do práce chodil i v neděli odpoledne a u zaměstnanců byl*

²³ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 49-50. ISBN 80-238-8237-6.

²⁴ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 43. ISBN 80-238-8237-6.

²⁵ Tamtéž, s. 44.

²⁶ rodinný archiv

oblíben. V továrně udržel zaměstnanost, přes určité omezení, i za hospodářské krize. Toto špatné období trvalo asi rok nebo dva. Přál i zaměstnancům. Na vánoce (sic!) dostával každý 3 m flanelu a velikou vánočku. Dětem zaměstnanců dávala paní Milada²⁷ větší sáček cukroví a kolekci. O velikonocích (sic!) dostávalo každé dítě do 14 let 2 velká uvařená vejce a 5 Kčs.²⁸ Vlídny a štedrý ke svým zaměstnancům byl dle pamětnice Jaroslavy Kaválkové také Arnold Kraus z Náchoda, který vlastnil textilní továrnu ve Velkém Poříčí nad Metují. Paní Kaválková vzpomínala: „Otec vyprávěl, že Arnold Kraus byl mezi zaměstnanci oblíben, vždy před Vánoce osobně každému popřál hezké svátky; dělnice dostávaly damašek na povlaky, těhotné ženy zbytky textilií pro očekávaná novorozeňata.“²⁹

2. 2 Židé a společenský život

Židé Podorlicka se, stejně jako většina jejich spoluobčanů, zapojovali do bohatého společenského života, který tehdejší Československo nabízelo. Někteří z nich se zajímali o umění a kulturu. Například rodina Saxlova z Kyšperka byla známá svým vřelým vztahem k hudbě. Tato „rodina patřila k předním rodinám města a vyznačovala se svojí podporou kultury a hudebního života ve městě. (...) Vikář Antonín Buchtel (...) odkázal (...) hudbymilovné rodině Saxlově cennou harfu. Z toho je patrný i vzácný soulad panující zde mezi příslušníky různých náboženských vyznání.“³⁰ Saxlovi se věnovali hudbě po několik generací a stýkali se s významnými českými muzikanty. František Saxl (*1895) „byl dobrým hudebníkem (měl hudební vzdělání) a na sokolských slavnostech hrával doprovod ke cvičením.“³¹ Hudbě se věnovalo i mnoho Židů z Náchoda. Jiří Bondy byl vynikající pianista. Jeho rodina se stýkala s předními osobnostmi české hudby.³² Jako dobrý hudebník byl v Náchodě známý také Karel Stein, kterému se později podařilo uprchnout na poslední

²⁷ manželka Alexandra Fischla

²⁸ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 67-68. ISBN 80-238-8237-6.

²⁹ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Liberec: Bor, 2010, s. 373. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

³⁰ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 61. ISBN 80-238-8237-6.

³¹ Tamtéž, s. 63.

³² Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 216. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

chvíli do Palestiny, kde působil v orchestru jako klavírista³³, a Pavel Bayerle, jazzový skladatel a trumpetista.³⁴ Fishlovi z Kyšperka hostili různé slavné osobnosti, například Muchu či Kubelíka.³⁵ V Náchodě byl známým mecenášem umělců a sběratelem obrazů Leo Strass.³⁶

Židé z této oblasti byli také členy různých spolků a organizací. Zejména těch, které fungovaly celorepublikově či dokonce celosvětově, jako byl *Sokol*³⁷ nebo *Junák*. Anna Pollaková z Náchoda byla ve městě velice váženou osobností, neboť byla náčelnicí Obce sokolské a zároveň i ředitelkou školy.³⁸ Na účast v Sokole i Junáku vzpomíná přeživší holocaustu Zdeněk Nettel ze Žamberka. Svou fyzickou kondici, kterou získal krom jiného také v žamberském Sokole a účast ve skautu, která mu poté pomáhala morálně, pokládá za jeden z důvodů svého přežití.³⁹ Jeho strýc, Josef Nettel, byl členem *ROTARY klubu*⁴⁰ a aktivně se tak účastnil života ve městě.⁴¹

Mnoho místních židů ale působil i v organizacích či spolcích, které fungovaly pouze regionálně nebo lokálně. MUDr. František Fisher z Kyšperka byl „*spolupracující lékař spolku Ochrany matek a dětí v Kyšperku a rovněž spolu s MUDr. Kowalskim i jeho*

³³ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 499. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

³⁴ Tamtéž, s. 512.

³⁵ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 68. ISBN 80-238-8237-6.

³⁶ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 506. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

³⁷ *Památník 1938-1945: Sokolská župa Orlická svým obětem*. Třebechovice pod Orebem: Antonín Dědourek, 1946, s. 85-107.

³⁸ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 474. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

³⁹ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 40.

⁴⁰ „*ROTARY je celosvětovou organizací vedoucích osobností z podnikatelských a odborných kruhů, které poskytují humanitární služby a pomoc svým spoluobčanům, prosazují ve všech oblastech vysoké etické zásady a napomáhají vytváření vzájemné důvěry a míru na celém světě.*” (O Rotary. *ROTARY INTERNATIONAL DISTRICT 2240: Česká republika a Slovenská republika* [online]. [cit. 2016-06-22]. Dostupné z: <https://www.rotary2240.org/district-2240/cs/o-rotary/>)

⁴¹ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 30.

*štedrý přispěvatel.*⁴² Hugo Horpaczký byl jedním z prvních náchodských filatelistů, zakladatelem náchodského *Kroužku českých filatelistů* a také jeho prvním předsedou.⁴³

Mezi členy výboru fotbalového klubu *SK Kyšperk* jsou jmenováni Karel Lederer jako jednatel a František Saxl jako pokladník, oba židovští obchodníci, v roce 1939 potom židovský obchodník Karel Hlaváč jako místopředseda a židovský továrník Alexander Fischl jako čestný předseda.⁴⁴ V publikaci Jiřího Stejskala nazvané *Šedesát let náchodské kopané, 1901-1961*, najdeme vzpomínku na dva náchodské Židy, kteří byli tomuto sportu obzvláště oddaní. Prvním z nich byl Rudolf Stein, „jeden z mozků náchodské ligové kopané, obětavý činovník, vysoce aktivní a vynalézavý, znamenitý znalec kopané a objevitel mnoha úspěšných posil pro modrobílý dres. Byl většinou mužem ‘v pozadí’, jehož slova a rady měly váhu, opřenu o jedinečný instinkt a zkušenosti.”⁴⁵, druhým Jan Pick, „obětavý příznivec klubu a mecenáš, který dovedl taktně shánět finanční prostředky, neboť ‘kasa’ SKN často zela prázdnotou. Byl velmi oblíben hráči, miloval svůj klub a obětavě pomáhal, jak bylo v jeho silách.”⁴⁶

Někteří podorličtí Židé byli členy městských ochotnických divadel. V Kyšperku fungoval divadelní ochotnický spolek *Kolár*. K jeho členům patřil například i kyšperský židovský obchodník Karel Lederer.⁴⁷ S náchodským ochotnickým spolkem vystupovala Židovka Greta Poláčková.⁴⁸

Židé Podorlicka se účastnili také běžných společenských událostí, jako ostatní občané: „pan [Karel] Lederer spolu s dalšími kyšperáky k nim⁴⁹ chodili (sic!) v neděli odpoledne na kulečník”⁵⁰; „Karel Russ byl prý velmi družné povahy a zúčastňoval se všech

⁴² ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 72. ISBN 80-238-8237-6.

⁴³ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 310. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁴⁴ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 75. ISBN 80-238-8237-6.

⁴⁵ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 499. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁴⁶ Tamtéž, s. 459

⁴⁷ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 49. ISBN 80-238-8237-6.

⁴⁸ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 462. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁴⁹ k Ruprechtovým

⁵⁰ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 49. ISBN 80-238-8237-6.

*zábav s ostatními občany, např. stavění máje apod.*⁵¹; „Julius Abl (...) byl prý také vášnivým rybářem a chodil s místními rybáři často na ryby.“⁵²

2. 3 zapojení Židů v důležitých funkcích

Židům celého Československa bylo v období let 1918 - 1938 díky plně demokratické ústavě, která jim zaručovala stejná práva jako všem ostatním občanům, umožněno zastávat různé významné funkce od členství v městské radě až po ministerský post.⁵³ Stejně možnosti tedy měli i podorličtí Židé. Mnozí z nich byli do takovýchto funkcí voleni a díky tomu byli mezi svými spoluobčany uznáváni a váženi.

Členové rodiny Saxlovy z Kyšperka již v minulosti často zastávali významné funkce ve vedení města. Otto Saxl byl členem obecního zastupitelstva v letech 1903, 1906, a 1912.⁵⁴ František Saxl byl do obecního zastupitelstva jmenován ve volbách roku 1931.⁵⁵ Syn Arnošta Korbela⁵⁶, také z Kyšperka, se stal ve třicátých letech úředníkem ministerstva vnitra a tiskovým atašé v Bělehradě.⁵⁷

JUDr. Karel Vrba z Náchoda zastával řadu důležitých veřejných funkcí, mimo jiné též v obecním zastupitelstvu. Zde byl členem finančního odboru až do roku 1940, kdy na tuto funkci musel rezignovat.⁵⁸ K členům náchodského obecního zastupitelstva patřil i Jonáš Lewith.⁵⁹ Ten byl navíc, stejně jako jiný náchodský Žid, Adolf Lederer, i členem zastupitelstva okresního.⁶⁰

⁵¹ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 54. ISBN 80-238-8237-6.

⁵² Tamtéž, s. 57.

⁵³ *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004*. V Praze: Židovské muzeum, c2004, s. 10. ISBN 80-85608-94-4.

⁵⁴ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 40. ISBN 80-238-8237-6.

⁵⁵ Tamtéž, s. 63.

⁵⁶ otec Madeleine Albright

⁵⁷ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 70. ISBN 80-238-8237-6.

⁵⁸ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 530. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁵⁹ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 397. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁶⁰ Tamtéž, s. 393.

2. 4 změny vztahů Židů a nežidů v Podorlicku v souvislosti s rokem 1933

Rok 1933 znamenal velké změny v celoevropské politice. Situace v Evropě, kterou vyvolala celosvětová hospodářská krize na přelomu 20. a 30. let, umožnila vznik různých radikálních hnutí a stran⁶¹ a také usnadnila nástup Adolfa Hitlera do funkce německého kancléře v lednu 1933. Německo postupně začalo získávat na moci a vlivu.⁶²

I když se Československu, jako jedinému ze středoevropských států, podařilo uchovat si prozatím svou hospodářskou a politickou nezávislost vůči Německu, jeho vlivu se zcela neubránílo.⁶³ Německá menšina v Československu sídlící zejména v pohraničních oblastech - Sudetech - silně zasažená hospodářskou krizí a také pocity méněcennosti oproti ostatním národnostem v rámci Československa, se většinou přikláněla k směřování německé nacionálně-socialistické politiky.⁶⁴ Dne 1. října 1933 byla v Československu Konradem Henleinem založena nacionálně socialistická *Sudetoněmecká strana* (pod původním názvem *Sudetoněmecká vlastenecká fronta*, přejmenována byla roku 1935), jejímž přívržencům se dle jejího zakladatele přezdívalo henleinovci. Patřili k nim často právě sudetští Němci. Konrad Henlein sice proklamoval nezávislost strany na Hitlerovi, ovšem její další vývoj toto prohlášení spíše vyvrací.⁶⁵

Nově vzniklá *Sudetoněmecká strana* měla své přívržence i v oblasti Podorlicka, zejména mezi německou menšinou v pohraničí.⁶⁶ Podorlicko se totiž nachází v blízkosti hranic bývalého Československa s Polskem a tudíž pod něj spadá i část Sudet. Úspěch Henleinovy strany zde sice nebyl tak výrazný, jako například na severu Čech a Moravy, kde Sudetoněmecká strana ve volbách v roce 1932 získala přes 50% hlasů, počet jejich

⁶¹ Po nástupu Hitlera v Německu. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 21. ISBN 80-86042-73-1.

⁶² *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004*. V Praze: Židovské muzeum, c2004, s. 9-10. ISBN 80-85608-94-4.

⁶³ Tamtéž, s. 10.

⁶⁴ Po nástupu Hitlera v Německu. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 21. ISBN 80-86042-73-1.

⁶⁵ OLIVOVÁ, Věra. Německé nacistické hnutí v Československu 1918-1938. *Bulletin společnosti Edvarda Beneše* [online]. 2014, (27), 17-21 [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.spolecnosteb.cz/images/KeSta%C5%BEen%C3%AD/Bulletin-%C3%9Anor2014-27.pdf>

⁶⁶ Po nástupu Hitlera v Německu. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 21. ISBN 80-86042-73-1.

voličů ale stále rostl na úkor dosud nejsilnějších stran této oblasti.⁶⁷ V této době také v Podorlicku vznikalo vhodné prostředí pro působení nacionálně-fašistické organizace *Vlajka*, která se zde ke konci třicátých let výrazně projevovala proti Židům.⁶⁸ Byla oficiálně založena v roce 1930 jako politický klub a v roce 1933 se transformovala na politické hnutí. Vydávala vlastní časopis pod stejným názvem - tedy *Vlajka*.⁶⁹

Po vítězství Hitlera v roce 1933 došlo také k velké vlně emigrace z Německa do Československa, odkud někteří, zejména obchodníci, Židé, lékaři, advokáti a umělci pokračovali záhy do jiných zemí. Proti emigrantům se v pohraničí - a tedy i v části Podorlicka - stavěly nacionalistické strany, ale také Češi obávající se změn vedoucích ke zhoršení situace státu a tím i k ohrožení jejich vlastní životní situace.⁷⁰

Přesto všechno z dostupných dokumentů vyplývá, že vztahy mezi židovskými a nežidovskými obyvateli podorlických měst a obcí se samy o sobě příliš nezměnily. Protižidovské incidenty se stále objevovaly jen výjimečně, pokud vůbec, a to hlavně v těsné blízkosti hranic, kde působily nacionalistické strany (*NSDAP*, henleinovci).

V přímé souvislosti s událostmi roku 1933 v Podorlicku evidentně k žádným výrazným změnám ve vztazích Židů a nežidů nedošlo. Ovšem tyto události měly velký vliv na pozdější vývoj a změny jejich vztahů. A to jak na celorepublikové úrovni, tak konkrétně v oblasti Podorlicka, kde rokem 1933 vznikly ideální podmínky pro místní rozvoj a následnou popularitu nacionalistických stran jako byla *NSDAP* a henleinovci a nacionalistických organizací typu *Vlajky*, které měly na svědomí nenávistné útoky proti Židům.

⁶⁷ Parlamentní volby v květnu 1935. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 27-29. ISBN 80-86042-73-1.

⁶⁸ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 172-174. ISBN 80-901757-7-5.

⁶⁹ NAKONEČNÝ, Milan. *Vlajka: k historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha: Chvojko nakladatelství, 2001, s. 13. ISBN 80-86183-24-6.

⁷⁰ Po nástupu Hitlera v Německu. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 21-22. ISBN 80-86042-73-1.

3. Vztahy podorlických Židů s nežidy na konci 30. let

Politická a společenská situace, která panovala v Československu od vítězství Hitlera v Německu v roce 1933, se postupně zhoršovala až do roku 1938. Ještě více se radikalizovala po anšlusu Rakouska. Podepsání Mnichovské dohody a následné postoupení oblasti Sudet německé říši bylo již jen jakýmsi zpečetěním vážnosti a tragičnosti celé situace.⁷¹

Kolem roku 1938 a zejména po podepsání Mnichovské dohody 29. září 1938 se v Podorlicku začaly objevovat první problémy ve vztazích Židů s nežidovským obyvatelstvem. Téma řešení "židovské otázky" se nejdříve stalo aktuálním zejména pro nacionalistické a fašistické organizace, které v Podorlicku působily. Jinak se polemika nad touto "otázkou" objevovala zatím jen v místním tisku.⁷²

Po vyhlášení protektorátu Čechy a Morava 15. března 1939 se již vztahy Židů a nežidů Podorlicka začaly v souvislosti s antisemitskou propagandou a protižidovskými nařízeními měnit razantněji. Nenávist, ale zejména obavy z Židů a nepřijemností, které by si mohl člověk stykem s nimi způsobit, se objevovaly i zde, stejně jako v celém protektorátu. Ze vzpomínek pamětníků se ale také dovídáme o mnoha případech nezištné pomoci, kterou Židům poskytovali obyvatelé Podorlicka, často i přes riziko ohrožení vlastního bezpečí nebo dokonce života.

3. 1 situace Židů v sudetské části Podorlicka okolo roku 1938

Nevyhrocenější politická a společenská situace v Československu na konci třicátých let panovala v pohraničních oblastech, kde docházelo ke střetům různých skupin obyvatelstva. Jednak šlo o střety národnostní, například mezi sudetskými Němci, Čechy, Židy, ale také politické či ideologické mezi antifašisty, nacionalisty, komunisty, fašisty, sociály a tak dále.

⁷¹ *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004.* V Praze: Židovské muzeum, c2004, s. 23-24. ISBN 80-85608-94-4.

⁷² Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 172. ISBN 80-901757-7-5.

Česká vláda nezvládala adekvátně reagovat na požadavky a představy sudetských Němců, kteří požadovali politiku spravedlivou vůči jejich menšinovému postavení ve státě. V této pro ně nevyhovující situaci se stále častěji hlásili k nacionalistickým a fašistickým stranám, organizacím a spolkům, jako byli například henleinovci, kteří jim naopak řešení jejich problémů nabízeli a ještě více posilovali jejich národnostní uvědomění, ale také odpor k Československu. Důsledkem této skutečnosti pak bylo, že mnozí z nich velice nenávisťně vůči republice vystupovali. Povážlivý byl také hospodářský stav v oblasti Sudet. Takovéto podmínky měly samozřejmě vliv i na změnu situace československých Židů žijících právě v pohraničí.⁷³

Z pohraniční oblasti Podorlicka vlivem změn odcházely do vnitrozemí velké počty Židů, kromě nich tyto oblasti opouštělo také mnoho Čechů a antifašistických Němců, a to zejména kvůli strachu o svůj majetek a obavám z henleinovců. Tento odliv pohraničního obyvatelstva začal již na jaře roku 1938.⁷⁴

Židé, kteří v těchto oblastech zůstali, byli poté často vystaveni útokům ze strany fašistů a nacionalistů. Zřejmě také proto, že byli ve zdejší společnosti dobře asimilováni a většinou se považovali za občany Československa. Někdy dokonce v nastalé společenské atmosféře svou národnostní "příslušnost" právě směrem k češtví přehodnocovali. Například v Lanškrouně se 28. září 1938 konaly oslavy dvacátého výročí vzniku republiky a šedesátého výročí založení sociální demokracie v Lanškrouně. Lanškrounští Židé, i když se dříve hlásili k Němcům, nyní vyvěsili československé vlajky. Účastníci oslav byli napadáni henleinovci a došlo k řadě potyček.⁷⁵

3. 2 protižidovské incidenty v Podorlicku za 2. republiky

Ve východních Čechách a tedy i v Podorlicku, působilo v době druhé republiky velké množství aktivistů hlásících se k fašistické organizaci *Vlajka*. V Orlických horách byla organizace nejpočetněji zastoupena ve Vysokém Mýtě a Náchodě. Tito tak zvaní "vlajkaři" měli v Podorlicku již v roce 1938 na svědomí několik protižidovských vystoupení.

⁷³ Tragický rok 1938. CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003, s. 45-63. ISBN 80-86042-73-1.

⁷⁴ Tamtéž, s. 53

⁷⁵ Tamtéž, s. 61

Dne 12. listopadu 1938 došlo ve Vysokém Mýtě k protižidovskému incidentu, kterým se zabývala policie, ale i ministerstvo národní obrany. „*Ve vinárně 'U Žižků' popíjelo několik důstojníků dragounského pluku č. 9 v čele s jeho velitelem plk. Šourkem s manželkou a štábním. Rybářem. Cedulku s nápisem 'Zadáno', kterou měli na stole, popsali nápisy 'Židé ven!', zřejmě proto, že u vedlejšího stolu byla usazena společnost tří mužů, z nichž pouze jeden byl árijec - katolík Ladislav Doleček. Toho uvedené nápisy pohoršily a stěžoval si nejen u majitele vinárny, který ceduli nakonec odstranil, ale také u plukovníka. Byl jím vyzván, aby jeho a Rybáře následoval na chodbu, kde byl oběma důstojníky inzultován. Hanuš Koblic, který se Dolečkovi pokusil pomoci, byl doslova brutálně zmlácen - za pokřiku Šourkovy manželky 'Se Židy ven!'. Třetímu z mužů, Karlu Pickovi, se mezitím podařilo přivolat policii. Je přitom nutno uvést, že incident ve městě vzbudil rozruch a jednání důstojnického sboru bylo veřejností vesměs odsuzováno.*”

Kromě fašistů byla v oblasti Podorlicka velmi aktivní také radikální mládež, zejména z mládežnické organizace agrární strany *Mladá národní jednota*. Svůj protižidovský postoj dávali najevo především tím, že „*veřejně fotografovali každého árijce, který vstoupil do židovského obchodu*”.

Židé se stali též otázkou politických schůzí pořádaných různými nacionalistickými, fašistickými a radikálními organizacemi, jako byla již výše zmíněná *Vlajka, Národní obec fašistická* nebo *Národní souručenství*.⁷⁶

3. 3 styk židovského a nežidovského obyvatelstva Podorlicka po roce 1939

Dne 15. března 1939 byl vyhlášen protektorát Čechy a Morava.⁷⁷ Již před jeho zřízením bylo v lednu 1939 uvedeno v platnost první protižidovské nařízení a mnohá následovala v průběhu dalších měsíců a let. Tato nařízení omezovala Židy v mnoha oblastech jejich života, například v návštěvě veřejných míst, ve společenských aktivitách, ve vzdělávání, zaměstnání, vlastnictví majetku, cestování veřejnými dopravními

⁷⁶ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 172-173. ISBN 80-901757-7-5.

⁷⁷ Židovské obyvatelstvo protektorátu. KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 18. ISBN 80-200-0389-4.

prostředky, svobodě pohybu, ve vykonávání jakékoli umělecké činnosti a tak dále.⁷⁸ Již tehdy ze všech protizidovských protektorátních nařízení vyplývalo, že stýkat se s Židy je zřejmě nežádoucí, že jsou to lidé patřící na okraj společnosti.

Prvního září 1941 vydal říšský protektor Reinhard Heydrich nařízení, že Židé starší šesti let musejí nosit viditelné označení - šesticípou žlutou židovskou hvězdu s černě vetkaným nápisem "Jude".⁷⁹ Zároveň s tím Heydrich varoval, že s těmi, kdo by se s Židy stýkali, bude zacházeno stejně, jako by byli Židy také.⁸⁰

Začaly vycházet novinové články vyhrožující Čechům "židomilcům" stejným osudem s Židy. Příkladem může být úryvek z článku F. Zelenky s názvem "A teď na Židomilce", který vyšel 30. října 1941 v *Lidových listech*. „Žid zmizel, židomilci zůstali. Proto bude potřeba nečekat, až se seschnou, ale pomoci jim, aby následovali rychle osud Žida, jenž jim dosud tolik leží na srdci.“⁸¹ Dne 7. března 1942 bylo navíc vydáno nařízení protektorátní vlády č. 85, které zakazovalo sňatek i mimomanželský sexuální styk mezi protektorátními Židy a nežidy.⁸²

Nyní již tedy nebyl společenský styk se s Židy pouze nežádoucí, ale také velice nebezpečný. Platilo, že kdo se stýká s Židy, jako by sám Židem byl a mohl ho potkat stejný osud. Samozřejmě se ale našli i lidé, kteří se tímto pravidlem tak úplně neřídili a se Židy se nadále přátelili nebo se jim dokonce snažili pomáhat, i když většinou raději tajně.

Podorličtí Židé se za první republiky do společnosti snadno asimilovali a měli s ostatním obyvatelstvem dobré vztahy. Mnoho zdejších obyvatel se s nimi proto nepřestalo zcela stýkat ani v období protektorátu. Vždyť se často jednalo o lidi jim velmi blízké - přátele, příbuzné, známé, spolužáky, spolupracovníky a podobně. Většinou ale jejich setkání bývala krátká, letmá a probíhala s velkou opatrností.

⁷⁸ Zápas o izolaci židovského obyvatelstva v "ghettu beze zdí". KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 50-51. ISBN 80-200-0389-4.

⁷⁹ Veřejné označení židů. KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 73. ISBN 80-200-0389-4.

⁸⁰ Tamtéž, s. 74.

⁸¹ Antisemitská propaganda v protektorátu Čechy a Morava. holocaust.cz. [online]. 28.4.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/antisemitismus/antisemitska-propaganda-v-protektoratu-cechy-a-morava/clanky-z-doboveho-tisku/f-zelenka-a-ted-na-zidomilce/>

⁸² Zápas o izolaci židovského obyvatelstva v "ghettu beze zdí". KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 57-58. ISBN 80-200-0389-4.

Eva Althammerová-Švorčíková z Náchoda vzpomínala na své přátelství s náhodským Židem Siegfriedem Rossem, se kterým se seznámila v náhodském kině nedlouho po vzniku protektorátu: „*Milé, po tak dlouhé době hovořit se vzdělaným člověkem svou mateřštinou, a tak jsem jeho doprovod domů neodmítla. Byl o nemnoho vyšší než já, štíhlý, tmavovlasý, pětadvaceti- až třicetiletý. Jeho rysy mě nemohly nechat na pochybách, jakého je původu. Chvilku jsme šli temným večerem beze slov. Je z Moravy, u nich v rodině se mluví německy, zde v Náchodě je necelý rok. Kantor židovské náboženské obce. Cítí se osamělý a ztracený. [...] Siegfried Ross, jméno mu určil jeho germanofilní tatínek a říkali mu Siggi, se stal naším dobrým, žel jen krátkodobým přítelem. [...] Pak jsme už s nimi nesměli mluvit. Občas jsme se venku potkali, ale jejich žlutá hvězda nám dovovala jenom krátký pohled z očí do očí. Jednou se mi podařilo pošeptat Siggimu několik povzbuzujících slov a on řekl: ‘Brzy to bude dobré, jsou to jen přehmaty, věřím ve velikost německého ducha.’“⁸³*

Setkání Židů a nežidů probíhala často raději potají, na předem domluvených místech nebo třeba v noci. „*Ani venku na ulici se s Židy nesmělo mluvit, byli označeni jak dlaň velkou žlutou hvězdou na prsou. A když jsem přeci s některou tou dřívější známou chtěla promluvit, na nenápadný pokyn jsme tajně zašly do některé chodby hronovského domu a tam v rychlosti si svěřili tajemství a zprávy, většinou velmi neradostné, kdo kde zemřel.*“⁸⁴ Takto vzpomínala na své vztahy s Židy za protektorátu paní Rindtová z Hronova. Pamatuje si také na rodinu Krausových. Její otec, Němec narozený v Sudetech, vedl Krausovu továrnu ve Velkém Poříčí. Přemlouvali ho, aby se přihlásil k Němcům, on to ale odmítl a správcem továrny byl tedy jmenován účetní firmy, Němec Knerich. Rodina paní Rindtové se snažila Krausovým pomáhat i přes hrozbu přísných trestů, kterými jim Knerich vyhrožoval. „*Krausovi stále ještě bydleli ve velké vile, ale my jsme k nim a oni k nám už nesměli. Jen pozdě večer, za tmy zahradou a verandou jsme k nim chodili, abychom jim pomohli.*“⁸⁵

V souvislosti se vztahem nežidů k Židům za protektorátu je velice zajímavá vzpomínka Marie Balcarové na náhodského Žida Egona Horpaczkého, který „*celý život rád vzpomínal na jedno setkání na náhodské Kamenici. Tehdy za okupace se k němu, k*

⁸³ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 276-277. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁸⁴ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 372. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁸⁵ Tamtéž, s. 371-372.

*Židovi, na nádraží přátelsky přihlásil Vilda Biehounek z Náchoda. Egon měl na prsou židovskou žlutou hvězdu, Vilda byl oblečen do uniformy wermachtu, do něhož nešel z přesvědčení, ale byl povolán, protože byl Němec. Vilda se z války vrátil a s Egonem se dále stýkali. To byly paradoxy doby.*⁸⁶

Někteří Židé se ovšem radši na veřejnosti ani ke svým nežidovským známým nehlásili, aby je náhodou nějak neohrozili. Eva Novotná (*1933), rozená Machová, z Kyšperka, jejíž maminka před válkou pracovala v obchodě u Ledererových, byla v době války a okupace ještě dítě. Jednou se na ulici rozeběhla za paní Ledererovou a chtěla ji jako vždy pozdravit. Paní Ledererová, která byla jinak vždy vlídná a k Evě i jejím rodičům měla moc hezký vztah, se ale najednou odvrátila. Eva z toho byla velice smutná, nerozuměla tomu, proč se paní Ledererová najednou chová tak odlišně. Doma jí pak bylo vysvětleno, že jí jen chránila před zlými lidmi. Bylo to již v období okupace a paní Ledererová si zřejmě uvědomovala, jak by mohlo být pro Machovy riskantní a nebezpečné, kdyby se k malé Evě hlásila a mluvila s ní.⁸⁷ Manžel Evy Novotné, Vladimír (*1932), se narodil v Žamberku, kde prožil i své dětství. Přátelil se se zdejším židovským chlapcem Františkem Ledererem, který byl do roku 1940 také jeho spolužákem. Později Františkovi rodiče z opatrnosti, aby neohrozili Vladimíra a jeho rodinu, určili, že chlapci při procházení městem musejí jít každý po jiném chodníku.⁸⁸

Právě mezi dětmi a mládeží existovala a i za okupace nadále přetrvávala velmi silná přátelství bez ohledu na rasu či náboženství. Miluše Nyklíčková, rozená Domková, z Náchoda se před válkou spřátelila s židovskou dívkou Hankou Waldsteinovou, paní Nyklíčková vzpomínala: „*Za války naše přátelství pokračovalo, ale komusi se nelíbilo, že se kamarádím s Židovkou a šel nás udat na úřad. Zavolali tam mého tátu. Doma mi pak řekl, že kamarádka zůstane kamarádkou, ale že máme být rozumné a nevystavovat se lidem moc na oči. [...] Tehdy po tom udání (kdo to byl, to nevím) jsme se rozhodly, že se schválně necháme spolu vyfotit. Bylo mi šestnáct, Hance osmnáct. Ta fotka pak byla vystavena v ateliéru Novotný (taky ten fotograf neměl rozum), znovu pak volali tátu na úřad a kdosi mu vyhrožoval, že jestli se jeho dcera nepřestane stýkat s Židovkou, bude taky nosit židovskou*

⁸⁶ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 312. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁸⁷ rodinný archiv

⁸⁸ rodinný archiv

hvězdu.”⁸⁹ Případy udávání, výsměchu, či dokonce útoků vůči Židům se v Podorlicku, bohužel, objevovaly také. I když ne v takovém počtu jako v jiných oblastech. Pokud se Židům někdo vyhýbal, bylo to spíše ze strachu. Protižidovské incidenty měli stále nejčastěji na svědomí lidé, kteří se takzvaně “dali k Němcům”, sympatizovali s fašismem či nacismem. Tomáš Roubíček z Holic vzpomínal na své dětství a chování ostatních holických obyvatel vůči jejich rodině: „*Byly jsme děti ze smíšeného manželství - tatínek židovského původu a maminka z katolické rodiny - a stejně jako ostatní jsme musely nosit židovskou hvězdu. To způsobilo, že se nám někteří lidé vysmívali či nám nadávali nebo se nám i vyhýbali. Díky Bohu to však byla jen malá, skoro nepatrná menšina. Ale když jsme se dopustili nějaké klukovské rozpustilosti, například trhali třešně z cizího stromu, potom ty nadávky byly až antisemitské.*”⁹⁰ Podobné zkušenosti měla z dětství i Eva Hejzlarová z Náchoda: „*Vzpomínám na jednoho spolužáka, jmenoval se Emil, jak na mne vždycky někde vybafl: Jude, Jude, fuj! Bála jsem se a plakala. Ztratila jsem tenkrát mnohá přátelství. Někteří se báli, jiní mi to snad i přáli.*” Eva Hejzlarová ale vzpomínala také na odvalu svých dvou učitelek, které se jí jako malé dívce věnovaly, když už nesměla chodit do školy. „*Chodila jsem na hodiny vyučování k paní učitelce Patákové a paní učitelka Trůnečková za mnou docházela domů. Daleko v pozdějších letech jsem si uvědomila jejich odvalu. Moc jim děkuji.*”⁹¹

3. 4 vztahy Židů a nežidů v souvislosti s protižidovskými nařízeními

Vztahy židovského a nežidovského obyvatelstva Podorlicka se v souvislosti s událostmi let 1938 a 1939 poměrně výrazně proměnily. Ale díky dobrým vztahům, které zde panovaly mezi těmito dvěma skupinami obyvatelstva před válkou, se našlo i mnoho lidí, kteří se k Židům stále snažili v rámci možností chovat laskavě a také byli ochotní jim pomáhat. To se dělo zejména skrze tajné obcházení protižidovských protektorátních nařízení a předpisů, při kterém jim nežidovští spoluobčané pomáhali, nebo (většinou) alespoň předstírali, že o ničem nevědí. V září roku 1939 museli všichni Židé odevzdat své rozhlasové přijímače. Přesto se dle vzpomínek pamětníků našli lidé, kteří je nechali

⁸⁹ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 535. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁹⁰ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 64. ISBN 978-80-254-6387-1.

⁹¹ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 289. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

rozhlas, dokonce i zahraniční - což bylo později zakázáno pod hrozbou trestu smrti - poslouchat u sebe doma. Ze vzpomínek PhMr.⁹² Lud'ka Dědka z Náchoda se dozvíme, že „[Pan Pick⁹³] po večerech vysedával u Dědků v ložnici s uchem přitisknutým na radiový přijímač (Židům byly odebrány) a intenzivně poslouchal vysílání zahraničního rozhlasu, což bylo pro obě rodiny velmi nebezpečné.“⁹⁴ Podobnou výpověď nalezneme i ve vzpomínkách na Židy z Holic. „Některé příkazy a zákazy se v Holicích za dob protektorátu obcházely, jiné se obcházet nedaly. Tak například v kuchyni hospody U Šoulavých se scházeli Holičáci k poslouchání zahraničního rozhlasu, a to bez rozdílu “rasy”. Na staré pomačkané fotografii z roku 1941 sedí vedle sebe tehdy ještě nebojácní Jaroslav Šoulavý, Jindřich Schwarzkopf⁹⁵, Karel Tuček, Arnold Neumann⁹⁶, Karel Šoulavý, Karel Trojan, pan Blajer, v zrcadle lze poznat tvář kováře Karla Faltyse. Dne 13. prosince 1941 roznášeli listonoši všem majitelům rozhlasových přijímačů zvláštní oranžové lístky z tuhého papíru s výstrahou, že poslouchání zahraničního rozhlasu se trestá káznicí nebo i smrtí. Každý občan musel štítek umístit na knoflík rádia.“⁹⁷

Kromě pomoci nebylo ovšem výjimkou, i když naštěstí v této oblasti ne příliš častou, ani udávání Židů za to, že některé z nařízení porušili. Tak například byla udána rodina Hany Neumannové (která v té době byla ještě malou dívkou) z Holic za údajné porušení nařízení ze září roku 1939⁹⁸, které Židům zakazovalo vycházení po osmé hodině večerní. „Jednou večer se [Hana Neumannová] vracela domů se svým otcem a někdo, prý od Snížků, je udal. Tvrdil totiž, že bylo pět minut po dvacáté hodině a oni, jako Židé, směli být venku jen do osmé hodiny večerní. Hana vzpomíná: ‘Táta musel tehdy »do basy« a měl štěstí, že to bylo v Holicích a ne někde na Pankráci.‘ V té době Neumannovým také někdo rozbil kamenem okno v obýváku, které vedlo směrem k restauraci Černý kůň.“⁹⁹

⁹² magistr farmacie

⁹³ náchodský Žid

⁹⁴ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 454. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

⁹⁵ holický Žid

⁹⁶ holický Žid

⁹⁷ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 31. ISBN 978-80-254-6387-1.

⁹⁸ Ghetto bez zdi. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/>

⁹⁹ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 32. ISBN 978-80-254-6387-1.

K udávání, bohužel, docházelo i mezi dětmi. V roce 1941 se v sokolovně v Holicích promítal film *Sněhurka a sedm trpaslíků* od Walta Disneyho, který byl pro všechny místní děti velkou senzací a všechny ho chtěly vidět. Malá Hana Neumannová se rozhodla, že se na film půjde také podívat, a to i přesto, že v té době již dávno (od února 1941¹⁰⁰) platilo nařízení, které Židům návštěvy kin a divadel zakazovalo. Doufala zřejmě, že si jí nikdo nevšimne a podaří se jí film v klidu shlédnout s ostatními dětmi. Na promítání filmu ale bohužel byla i dívka o trochu starší než Hanka, jakási Vědunka Ročková, jejíž rodina sympatizovala s Němci. Vědunka Hanku udala pořadatelům a ti, i když byli poctiví lidé a vlastenci, Hanku z kina vyvedli, protože věděli, že by z toho mohl být velký problém s gestapem.¹⁰¹

Také židovský chlapec Alexander Bondy z Náchoda se takto vydal do kina již v době platnosti nařízení o zákazu návštěvy kin a divadel Židy. Alexander, kterému se říkalo Saša, šel do kina se svým nežidovským kamarádem Pavlem Grymem a dovolil si dokonce nevzít si hvězdu - povinné označení všech Židů od šesti let věku zavedené v září 1941. Pavel Grym vzpomínal: „*Se Sašou, který se mnou chodil do školy, jsme si hráli, především s vojáčky, četli jsme spolu knížky Karla Maye i do kina jsme se spolu vypravili, když bylo v létě horko a Saša přišel jen v trenýrkách a bez hvězdy. Dávali tenkrát film s Patem a Patachonem a k sokolovně se Saša přiblížil liduprázdnou stezkou pod železničním náspem.*“¹⁰²

Od srpna 1940 směli Židé chodit nakupovat jen ve vymezených hodinách - od 11 do 13 a od 15 do 16:30 hodin¹⁰³ a od února 1941 byla nákupní doba ještě zkrácena na dvě hodiny mezi 15. a 17. hodinou.¹⁰⁴ V roce 1941 potom začali být postupně omezováni

¹⁰⁰ Zákaz návštěvy biografů a divadel. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobytna-verejnych-mistech/zakaz-navstevy-biografu-a-divadel-zidy/>

¹⁰¹ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 32-33. ISBN 978-80-254-6387-1.

¹⁰² Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 220. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹⁰³ Omezení nákupní doby pro Židy v árijských obchodech. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobytna-verejnych-mistech/omezeni-nakupni-doby-pro-zidy-v-arijskych-obchodech/>

¹⁰⁴ Právní postavení Židů v protektorátu Čechy a Morava. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2000/listopad-4/pravni-postaveni-zidu-v-protektoratu-cechy-a-morava/>

v přidělech potravin a ostatního zboží. Byly jim odebrány přiděly cukru (červen 1941) a přiděly luštěnin (srpen 1941). Nesměli kouřit tabák a obstarávat si tabákové výrobky, odebírat holicí mýdlo, bylo zakázáno Židům poskytnou ovoce a cukrovinky, prodat jim nebo darovat marmelády a džemy, sýry, ryby, drůbež nebo zvěřinu (říjen 1941). Židé nesměli odebírat cibuli (listopad 1941).¹⁰⁵ V závislosti na tom, kde žili, se Židům nedostávalo také dalších základních poživatin a věcí potřebných k životu, kterých v dané oblasti byl zrovna nedostatek. Někteří podorliční občané měli snahu Židům v takové situaci pomoci. Například rodina Roubíčková z Holic měla velké štěstí na vlídné a milé sousedy, Strnadovi, Řeháčkovi a Tupcovi, kteří se k nim vždy chovali slušně a někdy jim i pomáhali, i když to bylo nebezpečné. „*Chléb a podobné potraviny kupovali [Roubíčkoví] od Strnadů, kteří měli obchod s koloniálním zbožím ve Vysokomytské ulici, hned vedle domu, kde Roubíčkoví bydleli. Protože židovské děti mohly chodit nakupovat do krámu jen v přesně vymezených hodinách, obsluhovali je Strnadovi někdy oknem, které vedlo z jejich domu na Roubíčkových zahradu. Byli to dobří sousedé.*” Martin Roubíček vzpomínal také na jiný případ sousedské pomoci, který je zachránil před nejistým osudem. Byla u nich zrovna na návštěvě jedna paní z Chocně. Někdo je ale nejspíš udal a přišlo k nim na kontrolu gestapo. „*K Roubíčkovům se chtěli dostat přes obchod a byt Řeháčkův. Ti se vymluvili, snad řekli, že to nejde. Gestapo tedy muselo na Roubíčkovy zazvonit. Mezitím pan Řeháček dal Roubíčkovům znamení tím, že tloukl na strop bytu, asi holí od smetáku. Krátká chvíle, kterou získali, stačila, aby se jejich známá mohla ukrýt na půdě. Potom teprve otevřeli gestapu. To prohledalo celý byt a nikoho nenašlo. Kdoví, jak by to dopadlo, kdyby Řeháčkovi nepomohli. Tatínek pak po této zkušenosti připevnil na okno zrcátko, aby mohli příště vidět na zvonek, kdo k nim přichází, a mohli se připravit na případnou další nemilou návštěvu gestapa.*”¹⁰⁶

Také v Žamberku docházelo k obcházení předpisů o vydávání potravin Židům. „*Postavení Židů v protektorátu navíc zhoršovaly situaci i směšně nízké přiděly potravin. V Žamberku, když byli Židé shromažďováni na práci ve statku Parishově, tehdy již také pod německou nucenou správou, chodili na nákup potravin do obchodů na knížky. Nesměli tehdy dostávat na př. tvaroh, máslo, sýr a j. A tak pokud to zásobovací situace dovolovala, v kupectví samotného starosty města Valdemara Mazury se vymýšlely různé náhradní,*

¹⁰⁵ Právní postavení Židů v protektorátu Čechy a Morava. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2000/listopad-4/pravni-postaveni-zidu-v-protektoratu-cechy-a-morava/>

¹⁰⁶ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 61. ISBN 978-80-254-6387-1.

dovolené potraviny, které se zapsaly do knížek, třeba marmeláda nebo obilná káva a j. místo másla a tvarohu, kterého zde, v Orlickém podhůří bylo ještě dost.”¹⁰⁷

Příkladem úžasné laskavosti, ochoty a především odvahy při pomoci židovskému spoluobčanovi je následující příběh ze vzpomínek Tomáše Roubíčka. Narodil se v roce 1931, on, jeho o rok starší bratr Martin a o 6 let mladší sestra Doris pocházeli z tak zvaně smíšeného manželství - matka byla Němka, otec Žid - a byli tudíž dlouhou dobu chráněni před transporty. V roce 1944 zůstali v Holicích již jen on, matka a Doris. Jeho kamarád Zdeněk Rychter, který se věnoval krasojízdě na kole a jednokolce, jednou Tomáše pozval, aby s ním jel vlakem do Pardubic, kde se měl účastnit závodů jednokolek. Přesto, že již v této době bylo Židům zakázáno nařízením ze září 1941 opouštět bez policejního povolení obvod obce a od roku 1939 nesměli navštěvovat sportovní stadiony, dovolila Tomášovi jeho matka, aby se do Pardubic s kamarádem vypravil. Prý proto, že věděla, jaký to pro něj mělo význam. Tomáš navíc cestoval bez hvězdy, aby snížil pravděpodobnost, že bude cestou chycen, a aby byl vůbec vpuštěn na sportovní stadion. Velmi tedy riskoval.

Měl v plánu vrátit se večer zpátky do Holic, ale ujel mu poslední vlak. Rozhodl se tedy, že přespí v pardubické noclehárně, o které věděl ze svých cest (s povolením) k místnímu lékaři. Všiml si ho jeden český četník, a zeptal se ho, co potřebuje. Tomáš mu sdělil, že mu ujel poslední vlak a hledá noclehárnu.

Četník Tomášovi poradil cestu k noclehárně, jejíž vedoucí ovšem trvala na tom, že ho nejdříve musí ohlásit na policii. Na policejní stanici byl Tomáš podroben výslechu. Měl velký strach z gestapa, a tak se rozbřečel a tvrdil, že jeho matka o ničem neví. Policisté nakonec přesvědčili vedoucí noclehárny, aby ho tam nechala přespat.

Tomáš měl velký strach, co se stane s ním, jeho matkou a sestrou, nemohl usnout a přemýšlel, jak by se z této situace dostal. O to větší bylo jeho překvapení, když se ráno probudil, a na lůžku vedle něj seděla jeho matka. Pardubičtí četníci totiž zavolali na policejní stanici do Holic a odtamtud policisté kontaktovali Tomášovu matku a sdělili jí, kde se Tomáš nachází. Matka potom ráno za Tomášem do Pardubic došla. Četníci mohli Tomáše udat na gestapo, přeci jen porušil zcela vědomě několik nařízení. Ale zachovali se čestně a odvážně a svým jednáním velice pomohli celé rodině Roubíčkově. Tomáš Roubíček, při vzpomínání na tento svůj zážitek řekl: „*Ačkoli všichni, v Pardubicích i v*

¹⁰⁷ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 31.

*Holicích, tím vzali na sebe zodpovědnost a riziko, neudali nás. Jsem přesvědčen, že mi ani na okamžik nevěřili, co jsem jim napovídal o svém odjezdu bez mamčině povolení.*¹⁰⁸

¹⁰⁸ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 73-74. ISBN 978-80-254-6387-1.

4. Deportace podorlických Židů a jejich návrat v roce 1945

V roce 1941 začala být uskutečňována poslední fáze “konečného řešení židovské otázky”. Na podzim 1941 se z pevnosti Terezín stal koncentrační tábor.¹⁰⁹ V říjnu téhož roku odjel z protektorátu první transport, který směřoval za hranice - z Prahy do Lodže.¹¹⁰ Podorličtí Židé byli zařazeni do transportů hned následující rok v zimě.

Již před odjezdem prvního transportu byli ovšem v protektorátu zavražděny tisíce lidí spadajících pod norimberské zákony.¹¹¹

4. 1 transporty podorlických Židů

První transport podorlických Židů do Terezína odjel 5. 12. 1942 ze shromaždiště v Pardubicích. Další Židé této oblasti byli transportováni 11. 12. 1942 ze shromaždiště ve Vysokém Mýtě. Následovaly transporty z Hradce Králové 17. a 21. 12. 1942.¹¹² Někteří podorličtí Židé, kteří již v této době bydleli jinde, byli transportováni například ze shromaždišť v Praze nebo Brně. S sebou si každý mohl vzít pouze zavazadlo o váze 50 kg a jídlo na dva až čtyři týdny.¹¹³

4. 2 obyvatelé Podorlicka a Židé zařazení do transportu

Ze vzpomínek pamětníků vyplývá, že většina podorlických Židů byla až do doby svého odchodu do transportu stále, i přes všechny zákazy a hrozby, v kontaktu se svými nežidovskými přáteli. Často jim před tím darovali či si u nich uschovali část svého majetku, to čeho si nejvíce cenili. Téměř všichni zřejmě přirozeně doufali, že se za nějakou dobu opět vrátí domů a své cennosti si potom vyzvednou. Nikdo nevěděl, co je čeká, a že

¹⁰⁹ Vznik a poslání Terezína. KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 87. ISBN 80-200-0389-4.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 84.

¹¹¹ Přejít ke konečné etapě “konečného řešení”. KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 77. ISBN 80-200-0389-4.

¹¹² ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 20. ISBN 80-238-8237-6.

¹¹³ Tamtéž, s. 78-79.

se pro své věci většina z nich již nikdy nevrátí. Paní Balcarová z Náchoda vzpomínala na to, jak se jejich známí, Židé Jeitelesovi, chystali do transportu. „*Pan Jeiteles myslel, že se jen přestěhují do jiného města. Paní Žofie obdarovávala lidi kolem - dostala jsem od ní prstýnek. Byli to strašně hodní lidé. Ota byl nadaný štíhlý brunet. Při loučení říkali: 'Až bude po válce, podle toho, jaké tam budeme mít bydlení, určitě za námi musíte přijet.' Vůbec netušili, co je čeká.*”¹¹⁴ Vladimír Novotný ze Žamberka si pamatuje na svého židovského kamaráda Františka Lederera, který jemu a jeho bratrovi Milanovi před odchodem do transportu svěřil své hračky. „*Kdy byli Židé ze Žamberka deportováni, nevím. Patrně během podzimu 1942. Těsně před tím k nám František donesl své hračky. Některé nám výslovně daroval, některé si přál uschovat, až se vrátí....(…) Ke stovebnicím Merkur a Merklin se František nikdy nevrátil. Opatruju je dodnes.*”¹¹⁵ Žena Vladimíra Novotného, Eva Novotná, která se narodila v Kyšperku a zde také prožila své dětství, si pamatuje na “tajemný” balíček, který si u nich schovala kyšperská Židovka, paní Hermína Ledererová.¹¹⁶ „*Ještě jedna, poslední vzpomínka, taková podzimní. Jsme všichni na zahradě, pomalu se stmívá a do toho přichází paní Ledererová. Babička i maminka se s ní objímají a všechny brečí. Balíček, který paní Ledererová mamince svěřila, celou válku s babičkou překládaly v domě z místa na místo, stále hledaly dokonalejší úkryt.*”¹¹⁷

Někteří Židé doufali, že jim jejich majetek, cennosti či peníze pomohou na místě, kam je transport zaveze a chtěli si je vzít s sebou. Vlastimil Šubrt vzpomínal na to, jak se podílel na výrobě kufru s dvojitým dnem pro náchodského Žida pana Lustiga. „*Když měli jít Židé do koncentráku a mohli si vzít jen těch 50 kg, vyráběl pan Novotný a jakýsi knihař pro pana Lustiga kufr s dvojitým dnem, kam byly uloženy peníze. Já jsem jim k tomu dodal vhodný papír.*”¹¹⁸ Pan Pick, také náchodský Žid, si prý dle vzpomínek Ludka Dědka „*do Terezína zakoupil stupačky na sloupy elektrického vedení. Myslel si, že tam bude dělat elektrikáře.*”¹¹⁹ Pickovi a Dědkovi byli velice dobří přátelé, a to až do poslední chvíle, i když Pickovi byli Židé a Dědkovi ne.

¹¹⁴ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 325. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹¹⁵ rodinný archiv

¹¹⁶ Shoda příjmení s Ledererovými ze Žamberka je náhodná, nejednalo se o příbuzné.

¹¹⁷ rodinný archiv

¹¹⁸ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 419. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 455.

Mnoho podorlických Židů se pomoci od svých nežidovských přátel dočkalo i v době, kdy již byli v pracovních a vyhlazovacích táborech. Pickovi z Náchoda (viz výše) „posílali z terezínského ghetta a později z Osvětimi-Birkenau korespondenční lístky, a to do rodiny pekaře Josefa Regnera (...), jak bylo předem domluveno. Ten je nosil Dědkům. Byli v nich žádosti o jídlo.”¹²⁰ Jiří Mandl z Kyšperka vzpomínal na to, jak s otcem „Matce (...) každý měsíc posílali do Terezína jednu veku chleba, který pekl starý Vébr tak, že do veku chleba vždy zapekl masovou konzervu, za což nám matka vždycky moc děkovala ve svých dopisech.”¹²¹ Jiří Mandl také vyprávěl, jak se s pomocí ochotných drážních zaměstnanců pokoušel dohonit transport, který odvážel jeho matku do Osvětimi. „V roce 1944 byla [matka] odeslána vlakem do Osvětimi-Březinky, což jsem se dozvěděl od topiče Josefa Matějčka z Kyšperka, po němž poslala lístek. Pan přednosta Pankrác mi dal okamžitě k dispozici řidiče s drezínou a my jsme skutečně transport v Olomouci dohonili. K transportu nás však SS-mani nepustili. Zanedlouho jsme obdrželi zprávu, že naše drahá matka odešla 6. 3. 1944 do plynové komory.”¹²²

Několik místních Židů se vyhnulo transportům díky pomoci svých nežidovských spoluobčanů, kteří jim poskytli úkryt. Jan Hostovský ze Žamberka, který se měl v prosinci 1942 dostavit k transportu do Terezína, přežil v úkrytu u rodiny Kytlicových. Z vděčnosti jim po válce věnoval část svého majetku, statek Thůmovku.¹²³ Františka Valentová z Holic, která žila ve smíšeném manželství, nebyla povolána do transportu až do ledna 1945, kdy „za ní přišel známý četník Karel Kovařík a sdělil jí, že na četnickou stanici došel další seznam osob, které musejí nastoupit do transportu do Terezína, a že ona je mezi nimi. Řekl jí, aby si zabalila nejnnutnější věci pro sebe a pro Káju Kryla, že je večer odvede do úkrytu. Zavedl je do Rovně k rodině Schejbalových, u nichž oba přečkali zbytek války.”¹²⁴ Ve smíšeném manželství žila také Alžběta Peukerová, rozená Aronová, z Náchoda, kterou „[p]řed transportem na počátku roku 1945 zachránilo mateřství a zřejmě také občanská

¹²⁰ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 455. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹²¹ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 84. ISBN 80-238-8237-6.

¹²² Tamtéž, s. 84.

¹²³ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 29.

¹²⁴ FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009, s. 141. ISBN 978-80-254-6387-1.

statečnost některých lékařů, kteří ji po narození dcery v červenci 1944 ukrývali v nemocnici.”¹²⁵

4. 3 reakce obyvatel Podorlicka na vracející se Židy

Válku přežilo jen velmi málo podorlických Židů, někteří stihli ještě před válkou uprchnout do zahraničí, jiní se dočkali osvobození. Domů se jich vrátilo jen pár. Téměř všichni se odstěhovali do zahraničí. Důvodem bylo jednak to, že ve svých rodných městech již nikoho neměli - v koncentračních táborech většina z nich ztratila celou rodinu - a potom také to, že ne všude byli přijati s otevřenou náručí. A pokud v poválečném Československu přece jen zůstali, vztah komunistického režimu k Židům je stejně většinou donutil republiku opustit.¹²⁶

Někde byli Židé, kteří se po válce vraceli domů, přijati vlídně, a to často i cizími lidmi. Někde na ně ale reagovali s velkou nelibostí. K tomu docházelo především v případech, kdy Židé po návratu chtěli získat zpátky svůj majetek. Původně židovský majetek byl ještě za války arizován a převeden do rukou Němců a poté, když válka skončila, byl znárodněn. Majetkové restituce se musely vyřizovat přes úřady, což velmi dlouho trvalo a noví majitelé se svého vlastnictví většinou jen tak snadno nevzdávali.¹²⁷

Zdeněk Nettel ze Žamberka byl po svém návratu do rodného města přijat rodinou Fiedlerových, která mu poskytla dočasné ubytování a pomohla mu v návratu zpět do běžného života.¹²⁸ Negativní zkušenost s návratem naopak měly příbuzné Zdeňka Nettla, sestry Eva a Věra Nettlovi. Eva Nettlová vzpomínala. „*Přijetí nebylo pěkné, ale továrna nám alespoň poskytla bydlení v garsoniére po panu Appeltovi, který za nacistů v továrně správcoval. (...) Bylo nám velmi smutno, když jsme nenalezly nic z domova a k tomu ještě*

¹²⁵ Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 180. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹²⁶ viz např. 1) Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 174. ISBN 80-901757-7-5.; 2) PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 36-37.; 3) ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 20. ISBN 80-238-8237-6.; 4) Tamtéž, s.78-82.

¹²⁷ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 174. ISBN 80-901757-7-5.

¹²⁸ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 40.

velmi nepříjemné chování tehdejšího vedení závodu. Co mohlo jiného následovat, než rozhodnutí o odjezdu z republiky."¹²⁹ O návratu sester Nettlových do Žamberka se psalo i v místním tisku: „Hele židovky! Vrátily se a parchanta si sebou přinesly¹³⁰. To je vidět, jak trpěly, když my jsme tady zakoušeli, dítě z koncentráku, kdo to jaktěživ viděl?“¹³¹ Negativní dojmy měl ze svého návratu také Bedřich Bondy. Po svém návratu do Náchoda se snažil získat zpět svůj majetek, ten mu ale novými majiteli nebyl navrácen.¹³²

Židovské obce Podorlicka během války zanikly a žádná z nich již nebyla obnovena. V některých městech bylo poničeno či zcela zdemolováno i to jediné, co zde jako připomínka židovského osídlení zůstalo - synagogy, domy v bývalých židovských ghettech a ulicích a židovské hřbitovy. K jejich devastaci docházelo zejména během okupace a dále pak i v období totality. Některé synagogy byly využívány jako skladiště, některé byly dokonce po válce zbourány. Později naštěstí došlo k rekonstrukci mnoha těchto židovských památek a některých synagog se ujaly křesťanské církve, začaly je využívat jako své modlitebny a podílet se na jejich pravidelné údržbě.¹³³

¹²⁹ PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997, s. 38.

¹³⁰ Evě Nettlové se v Osvětimi narodil syn Tomáš.

¹³¹ Křesťané a židé v Podorlicku. MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000, s. 174. ISBN 80-901757-7-5.

¹³² Náchod. ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, s. 411. Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

¹³³ ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001, s. 20-24. ISBN 80-238-8237-6.

Závěr

Židů bylo ve 30. letech v Podorlicku oproti ostatním oblastem poměrně málo. Snadno se proto začlenili do společnosti. Pro své postavení a pracovitost, vlídnost a přátelskost byli váženými občany a oblíbenými společníky.

Když začala válka, situace se samozřejmě změnila a i zde se objevily protižidovské útoky a projevy antisemitismu. Zhoršení vztahů Židů a nežidů zde ale díky pokojnému předválečnému soužití nebylo zdaleka tak radikální jako jinde v Československu. A to i přes to, že část Podorlicka se nachází v oblasti pohraničí, kde byla situace vlivem hospodářské krize a národnostních sporů asi nejvyostřenější. V Podorlicku se za války našlo hodně lidí, kteří byli ochotní Židům pomoci a bylo jich zřejmě více než těch, kteří se vůči nim projevovali nenávislně. Protižidovská vystoupení zde měli na svědomí především ti, kteří se takzvaně “dali k Němcům”.

V této době již bylo zřejmé, že stát, který dříve Židům zajišťoval rovnocenné postavení ve společnosti a garantoval jim všechna občanská práva, je již nyní neochrání. Pro podorlické Židy tak mohlo být alespoň malou útěchou to, že jejich přátelé a známí na ně nezanevřeli ani v době nejvyšší nouze a ohrožení a pomáhali jim i za cenu ohrožení vlastního bezpečí a života.

V průběhu roku 1942 byli v podstatě všichni Židé z Podorlicka deportováni do koncentračních táborů. Jen několika z nich se podařilo před válkou uprchnout do zahraničí nebo se někde ukrýt. Koncentrační tábory téměř nikdo z místních nepřežil. Ze všech podorlických Židů se zachránila přibližně stovka. Většina z nich se dříve nebo později rozhodla emigrovat. Často totiž byli při svém návratu přijímáni s nelibostí, zejména pokud žádali o navrácení majetku.

Dnes bývalé židovské osídlení Podorlicka připomínají jen zachované památky v některých městech - synagogy, židovské hřbitovy a podobně. Po válce začalo pomalu docházet k jejich renovaci, vznikaly zde expozice dokumentující židovské osídlení v oblasti. Například v Rychnově nad Kněžnou od roku 1995 funguje Židovské muzeum Podorlicka a památník Karla Poláčka. Díky některým místním badatelům (např. Stanislav Adamec, František a Vlasta Pírkovi) byly zachovány vzpomínky pamětníků na židovské osídlení v Podorlicku.

Seznam použité literatury a zdrojů

Odborná literatura

ADAMEC, Stanislav. *Židé v Kyšperku 1700-1945: příspěvek k historii města Letohradu*. Letohrad: Josef Marek, 2001. ISBN 80-238-8237-6.

CIHLÁŘ, Jiří. *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2003. ISBN 80-86042-73-1.

ČTVRTEČKOVÁ, Alena. *Osudy židovských rodin z Náchodska 1938-1945*. Vyd. 1. Liberec: Bor, 2010, Balbín. ISBN 978-80-86807-82-9.

DRAŽAN, Radovan a Josef JUZA. *Holocaust Židů okresu Rychnov nad Kněžnou v letech 1939 - 1945*. Rychnov nad Kněžnou: Okresní úřad, 1997, s. 55-334. ISBN 80-901757-4-0.

FALTYSOVÁ, Hana a Lenka ŠINDELÁŘOVÁ. *Hrst vzpomínek-- židovské rodiny z Holicka*. Praha: Devět bran, 2009. ISBN 978-80-254-6387-1.

KÁRNÝ, Miroslav. *"Konečné řešení": genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.

MACH, Jiří. *Křesťanství v Podorlicku: (historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti)*. 1. vyd. Rychnov nad Kněžnou: Státní okresní archiv, 2000. ISBN 80-901757-7-5.

NAKONEČNÝ, Milan. *Vlajka: k historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha: Chvojko nakladatelství, 2001. ISBN 80-86183-24-6.

PÍREK, František a Vlasta PÍRKOVÁ. *Židé v Žamberku: příspěvek k historii*. Žamberk, 1997.

VINAŘ-EPSTEIN, Karel. *Židé na Holicku: židovská náboženská obec v Holicích v Čechách. Zprávy klubu přátel Pardubicka*. Pardubice: Klub přátel Pardubicka, 1997, 1-2(1997). ISSN 1210-6275 32.

Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004. V Praze: Židovské muzeum, c2004. ISBN 80-85608-94-4.

Vzpomínky pamětníků

Osobní vzpomínky Evy Novotné, roz. Machové, Praha, 2015, strojopis, rodinný archiv autorky.

Osobní vzpomínky Vladimíra Novotného, Praha, 2015, strojopis, rodinný archiv autorky.

Elektronické zdroje

Antisemitská propaganda v protektorátu Čechy a Morava. *holocaust.cz*. [online]. 28.4.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

<http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/antisemitismus/antisemitska-propaganda-v-protektoratu-cechy-a-morava/clanky-z-doboveho-tisku/f-zelenka-a-ted-na-zidomilce/>

Geografie. Region Orlické hory: dobrovolný svazek obcí. [online]. © 2006 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

http://www.orlickehory.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=231&Itemid=226&lang=cz

Ghetto bez zdí. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z:

<http://www.holocaust.cz/dejiny/konecne-reseni-zidovske-otazky/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/>

Mgr. Bc. Markéta Česáková. Rychtářské manuály města Náchoda 1603-1636. *Repozitář závěrečných prací*. [online]. 6.6.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/103805/>

Náchod. *Wikipedie*. [online]. 25.4.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

<https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1chod>

O Rotary. *ROTARY INTERNATIONAL DISTRICT 2240: Česká republika a Slovenská republika* [online]. [cit. 2016-06-22]. Dostupné z: <https://www.rotary2240.org/district-2240/cs/o-rotary/>

OLIVOVÁ, Věra. Německé nacistické hnutí v Československu 1918-1938. *Bulletin společnosti Edvarda Beneše* [online]. 2014, (27), 17-21 [cit. 2016-06-24]. Dostupné z:

<http://www.spolecnosteb.cz/images/KeSta%C5%BEen%C3%AD/Bulletin-%C3%A9Anor2014-27.pdf>

Omezení nákupní doby pro Židy v árijských obchodech. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobyt-na-verejnych-mistech/omezeni-nakupni-doby-pro-zidy-v-arijskych-obchodech/>

Robert Šimek. Textilní podnikatel Isidor Mautner rozšířil firmu i do okolních zemí.

Euro.cz. [online]. 6.6.2016 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z:

<http://www.euro.cz/byznys/textilni-podnikatel-isidor-mautner-rozsiril-firmu-i-do-okolnich-zemi-899081>

Starý židovský hřbitov. *Hrady.cz: cestujte s přehledem*. [online]. 24.1.2014 [cit. 2016-06-17]. Dostupné z: http://www.hrady.cz/wnd_show_text.php?tid=39623

Zákaz návštěvy biografů a divadel. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/protizidovske-zakony-a-narizeni/protizidovska-narizeni-omezujici-vstup-a-pobyt-na-verejnych-mistech/zakaz-navstevy-biografu-a-divadel-zidy/>

Přílohy

Příloha č. 1

seznamy židovských rodin

Žamberk:

Bassovi

Adolf Bass (*, majitel obchodu, jeho **žena Olga**, jejich **děti Leo, Markéta** (*1901, provdaná Nettlová) **a Ida**, jako jediná přežila, Leo a Markéta zahynuli v Osvětimi

Nettlovi

Josef Nettl (*1893, +1943, Osvětim), ředitel textilní továrny, jeho **žena Markéta** (Greta) (*1901, roz. Bassová, viz výše, +1943, Osvětim), v domácnosti, jejich **děti Zdeněk** (*1925, přežil válku), zámečnický učeň **a Hana** (*1929, +1943, Osvětim)

Josef Nettl (*?, +1938), bratranec Josefa Nettla (*1893), majitel textilní továrny, jeho **manželka Olga** (*1896, +1942 v Ravensbrücku/v Osvětimi), jejich **děti Vlasta** (*1917, +1944, Osvětim), v domácnosti, **Věra** (*?, přežila) **a Eva** (*1921, přežila)

rodiče Olgy Nettlové (*1896) **Berta** (*1855, roz. Ledererová) **a Robert Nettlovi**, nejspíše oba po smrti ještě před válkou

Hostovských

Terezie Hostovská (*1855, roz. Reichová, +9. 12. 1942), v domácnosti, **vdova po Josefu Hostovském** (*1853, +1927), jejich **děti Karel** (*1892, +1943, Osvětim), **Anna** (*1874, +1943, Terezín) **a Rudolf** (*1881, +1942, otrávil se před výslechem gestapem), soukromník, jeho **žena Marie** (*?, roz. Soudková, +1939), jejich **děti Jiří** (*1910, +1938), **Zdeněk** (*1914, +1943, Osvětim), majitel statku **a Jan** (*1920, přežil)

Ledererovi

Karel Lederer (*1894, +1943, Osvětim), prokurista, jeho **žena Olga** (*1907, roz. Hanselová, +1943, Osvětim), v domácnosti, jejich **syn František** (*1932, +1943, Osvětim)

Weingartenovi

Julius Weingarten (*?, +1933), majitel pazderny a faktorství, jeho **žena Růžena** (*1874, +1943, Osvětim, před deportací bydlela v Kyšperku), jejich **děti František** (*?, zemřel za 1. sv. v.), **Arnošt** (*?, +1939, po březnovém vstupu vojsk vyskočil z okna se svou ženou Hertou), bankovní úředník a **Anna** (*1900), její **manžel Alois Stern**, žili ve Vídni, jejich **syn Jan** (*1927, přežil), jezdil k prarodičům Weingartenovým do Žamberka na prázdniny

bratři Elbogenovi

Josef Elbogen (*1871, +1944, Terezín), řezník

Emil Elbogen (*1875, přežil), řezník

Kyšperk:

Weinerovi

sourozenci Otilie (*1876, provdaná Hlaváčová), **Josef** (*1896, +1944, Osvětim), obchodník střížním zbožím a **Julie** (*1896, +1942, Zamošć)

Hlaváčovi

Hynek Hlaváč (*1874, +1942 Terezín), obchodník střížním zbožím, jeho **žena Otilie** (*1876, roz. Weinerová, viz výše, +1936), v domácnosti, jejich **děti Jan** (*1901, +1943, Osvětim), inženýr, obchodník, **Marta** (*1900, +1943, Osvětim), **Zdenka** (*1904, přežila ve Švýcarsku), **Anna** (*1907, +1937), **Karel** (*1906, +1943, Osvětim), obchodník, jeho **žena Božena** (roz. Ehlová, nežidovského původu), jejich **děti Ružena** (*1931) a **Eduard** (*1933). Válku i s matkou přežily díky formálnímu rozvodu svých rodičů.

Ledererovi

Karel Lederer (*1884, +1944, Osvětim), velkoobchodník, jeho **žena Hermína** (*1888, roz. Geigerová, +1944, Osvětim), prodavačka v galanterním obchodě, jejich **děti Otto** (*1911, přežil v Anglii), obchodník, **Jiří** (*1912, +1945, Osvětim), inženýr, dělník a **Josef** (*1915, válku přežil v Anglii), lékař

Saxlovi (I)

Arnošt Saxl (*1862, +?), obchodník střížním zbožím, jeho **žena Karolina** (*1862, +1915), v domácnosti, jejich **děti Olga** (*1895, +1944, Osvětim), **Lev** (*1896, +1916 v 1. sv. v.), učeň v obchodě střížním zbožím, **Ida** (*1898, +1908) a **Kamil** (*1899, +1943, Osvětim), sokolský pracovník

Russovi

Karel Russ (*1895, +1944, Osvětim), obchodník střížním zbožím, jeho **žena Olga** (*1895, roz. Saxlová, viz výše), v domácnosti, jejich **děti Leo** (*1918, přežil v Anglii), příslušník armády a **Ružena** (*1923, přežila v Anglii), dětská lékařka

Abelesovi (Ablovi)

Julius Abeles (*1876, +1944, Osvětim), obchodník kůží, jeho **žena Kamila** (*1878, +1944, Osvětim), v domácnosti, jejich **děti Pavel** (*1906, +1907), **Jiří** (*1907, přežil), obchodník a **Růžena** (*1909, +1943, Osvětim)

Sternovi

Jiří Stern (*1902, +1942, Mauthausen), úředník, zaměstnán mimo Kyšperk, jeho **žena Růžena** (*1909, roz. Abelesová, viz výše)

Saxlovi (II)

Otto Saxl (*1860, asi 1938), obchodník, jeho **žena Amalie** (*1866, +1943, Terezín), v domácnosti, jejich **děti Robert** (*1891, +1944, Osvětim), advokát a **František** (*1895, +1944, Osvětim), obchodník s vínem, jeho **žena Klára** (*1906, přežila), bezdětní

Fischlovi

Gustav Fischl (*1857, +1930), majitel textilní továrny, jeho **žena Leonie** (*1869, +1933), v domácnosti, jejich **děti Marta** (*1890, +1944, Lodž), **Marie** (*1894, +1942, Trawniki), **Erna Alice** (*1898, přežila v zahraničí), **Valérie** (*1899, +1943, Osvětim), **Alexander** (*1905, přežil), majitel textilní továrny, jeho **žena Milada** (*1905, přežila), jejich **syn Zdenko** (*1937, +1943, Terezín).

Mandlovi

Josef Mandl (*1884, +1967, nežidovského původu), ředitel továrny, jeho **žena Anna** (*1892, Židovka +1944, Osvětim), jejich **děti Otto** (*1913), chirurg a **Jiří** (*1921), dřevařský odborník

Mandlovi se nechali formálně rozvést a tak uchránili svoje děti před holocaustem.

Šťastní

Michal Šťastný (*1865, +1925), obchodní a železniční lékař, jeho **žena Emilie** (*1873, přežila), jejich **dcera Helena** (*1900)

Fisherovi

František Fisher (*1894, +1944), všeobecný lékař, jeho **žena Helena** (*1900, roz. Šťastná, viz výše, +1944, Osvětim), jejich **dcera Eva** (*1924, přežila)

Holice:

Neumannovi

Arnold Neumann (*1888, +1944, Osvětim), v obchodě své ženy, jeho **žena Irena** (*1896, roz. Kačerová, +1944, Osvětim), majitelka knihkupectví, jejich **dcera Hana** (*1933, přežila)

Roubíčkovi

Jan Roubíček (*1901), majitel textilní továrny, jeho **žena Gabriela** (*?, Němka nežid. původu), jejich **děti Martin** (*1930), **Tomáš** (*1931) a **Doris** (*1937), díky smíšenému manželství rodičů všichni přežili

Seinerovi

Karel Seiner (*1885, +1918), jeho **manželka Božena** (*1882, +1943, Osvětim), jejich **děti Adolf** (*1913, přežil v Anglii) a **Jiří** (*1914, přežil)

Rudolf Seiner (*1886), bratr Karla Seinera (*1885), obchodník střížním zbožím, jeho **žena Olga** (*1893), jejich **děti Karel** (*1922) a **Helena** (*1924)

Všichni z rodiny Rudolfa Seinera zahynuli v roce 1943 v Osvětimi.

Všetečkovi

Oldřiška Všetečková (*1888, roz. Seinerová, Židovka), **sestra Karla, Rudolfa a Františky Seinerových**, její **manžel Jan** (*1888, nežidovského původu), holič, jejich **děti Marie** (*1913), **Věra** (*1918, +1945) a **Marta** (*1919, +1930)

Jan a Oldřiška Všetečkovi žili ve smíšeném manželství, oba proto přežili, jejich dcery Věra a Marta zemřely v mladém věku na následky vážných onemocnění.

Krylovi

Marie Krylová (*1913, roz. Všetečková, viz výše, přežila), její **manžel Štěpán** (*?, přežil, nežidovského původu), zaměstnanec firmy GRAFO ČUDA Holice, jejich **děti Karel** (*1935) a **Eva** (*1945)

Přesto, že Krylovi žili ve smíšeném manželství, byli - až na syna Karla a dceru Evu, která se narodila po osvobození - deportováni.

Valentovi

Františka Valentová (*1893, roz. Seinerová), **sestra Karla, Rudolfa a Oldřišky Seinerových**, její **manžel František**, tovární dělník, později listonoš, jejich děti Emilie (*1915, 1935), Zdenka (*1920, +1921), Hana (*1922)

Valentovi žili ve smíšeném manželství, díky tomu přežili, dcera Hana se dostala do Terezína, ale také přežila.

Karel, Rudolf Oldřiška a Františka Seinerovi měli ještě 4 mladší sourozence - Emilii (*1903, +1944, Osvětim), Jaroslava (*1897, přežil), Martu (*1901) a Marii (*1899).

Marta a Marie žily ve smíšených manželstvích, nebyly deportovány.

Náchod:

Aronovi

Josef Aron (*1856, +1943, Terezín), jeho **žena Františka** (*1848, roz. Kleinová, +1920), jejich **syn Karel** (*1884, +1943, Osvětim), podomní obchodník se starým textilem, jeho **žena Anna** (*1891, roz. Wassermannová, +1943, Osvětim), jejich **děti Rudolf** (*1918, +1943, Osvětim), vyučen cukrářem, **Alžběta** (*1916, přežila) a **Jiří** (*1928, +1943, Osvětim)

Peukerovi

Alžběta Peukerová (*1916, roz. Aronová, viz výše), její **manžel Zdeněk** (*1910, +1947), jejich **syn Zdeněk** (*1939)

Peukerovi žili ve smíšeném manželství, díky tomu přežili válku, Zdeněk Peuker zemřel po válce následkem prodělaného stresu.

Bondyovi

Jindřich Bondy (*1856, +1922), majitel textilní továrny, jeho **žena Paula** (*1861, roz. Schücková, +1942, Terezín), jejich **děti Jiří** (*1885, +1942), majitel a ředitel továrny spolu s bratrem Bedřichem, **Hedvika** (*1886, +1942, Lublin), **Bedřich** (*1889, +1944, Osvětim), **Valerie** (*1890, +1942, Malý Trosinec) a **Růžena** (*1902, +1944, Osvětim)

Jiří Bondy (*1885, viz výše), jeho **žena Celina** (*1900, roz. Broderová), jejich **děti Jindřich** (*1926, přežil), **Alexander** (*1930, přežil)

Grossovi

Israel Gross, učitel náboženství, jeho **žena Kateřina** (roz. Beckovičová, 1941 již oba po smrti), jejich **děti Matyáš, Heřman a Vítězslav** (*1909, +1941, Mauthausen), zřejmě se jedná o **Siegfrieda Rosse**, vrchní kantor židovské obce v Náchodě a učitel náboženství, jeho **manželka Berta** (*1906, roz. Rednerová, +1943, Osvětim)

Hejzlarovi

Josef Hejzlar, křesťan jeho **žena Irma** (*1899, roz. Frankenbuschová, přežila), jejich **děti Hana** (*1920) a **Eva** (*1928)

Hejzlarovi žili ve smíšeném manželství, kromě Irmý Hejzlarové nebyl nikdo z nich deportován, všichni přežili.

Krausovi

Hugo Kraus, jeho **žena Emilie** (*1894, roz. Frankenbuschová, +1942, Riga), **sestra Army Frankenbushové**, jejich syn **Evžen**

Egon Kraus, bratr Huga Krause, jeho **žena Vilma** (*1901, roz. Frankenbuschová, +1942, Izbica), **sestra Army Frankenbushové**

Horpaczkých

Hugo Horpaczký (*1876, +1933), agent pojišťovny, jeho **manželka Růžena** (*1884, roz. Zajíčková, +1944, Osvětim), jejich **děti Štěpánka** (*1908, +1944, Osvětim) a **Egon** (*1909, přežil), agent pojišťovny

Max Horpaczký (*1863, +1910), obchodní jednatel, bratr Huga Horpaczkého, jeho **žena Ida** (*1868, roz. Lewithová, +1943, Terezín), jejich **děti Erna** (*1897, +?), úřednice a **Vítězslav** (*1904, +1944, Osvětim)

Jeitelesovi

Gisela Jeitelesová (*1875, +1943, Osvětim), její **syn Arnošt** (*1893, +1943, Osvětim), tovární skladník, jeho **žena Žofie** (*1904, +1943, Osvětim), jejich **syn Otto** (*1927, +1943, Osvětim)

Krausovi

Josef Kraus (*1845, +1928), obchodník, jeho **první žena Františka** (roz. Kowanitzová), jejich **děti Kateřina** (*1870, +1939), **Oskar** (*1871, +1872), **Arnold** (*1873, +1943, Terezín), obchodník s textilem, **Olga** (*1874, +1939), **Emil** (*1879, +1906), advokátní koncipient a **Rudolf** (*1884, +1943, Osvětim), obchodník s textilem

jeho **druhá žena Vilemína** (*1861, roz. Franková, +1919), jejich **děti František** (*1887, +1895), **Karel** (*1891), **Marta** (*1893, +1942, Lublin), **Hilda** (*1894, +1941, Lodž) a **Irena** (*1899, přežila)

Ledererovi

Josef Lederer (*1864, +1937), řezník, jeho **žena Matylda** (*1865, roz. Fisherová, +1936), jejich **děti Adolf** (*1896, přežil), velkoobchodník uhlím, **Františka** (1898, +?, Osvětim) a **Pavla** (*1899, +?, Osvětim)

Adolf Lederer (*1896, viz výše), jeho **žena Anežka** (*1907), jejich **děti Irena** (*1929), **Helena** (*1932) a **Hana** (*1937)

Rodina Adolfa Lederera přežila, Ledererovi žili totiž ve smíšeném manželství a navíc se Adolf Lederer k židovství nehlásil.

Lewithovi

Jonáš Lewith (*1842), výrobce lihovin, jeho **žena Alžběta**, jejich **děti Oskar** (*1871, +1943, Osvětim), spolumajitel textilní firmy, **Bedřiška** (*1870), **Růžena** (*1873), **Josef** (*1876, +1936), výrobce lihovin, **Gisela** (*1878) a **Richard** (*1882, +1943, Osvětim), majitel tkalcovny

Oskar Lewith (*1871, viz výše), jeho **manželka Růžena** (*1882, roz. Schlappelová, +1943, Terezín), jejich **děti Zdeňka a Otto** (*1910, +?, Mauthausen), jeho **žena Vlasta** (*1917, +1944, Osvětim), jejich **syn Petr** (*1939, + 1944, Osvětim)

Richard Lewith (*1882, viz výše), jeho **žena Adéla** (*1886, roz. Pichlová, +1943, Osvětim), jejich **dcera Hedvika** (*1912, +1943, Osvětim)

Josef Lewith (*1876, viz výše), výrobce lihovin, jeho **žena Olga** (*1883, roz. Mayová +1944, Terezín), jejich **děti František** (*1906, přežil), inženýr, **Pavel** (*1911, +1941, Mauthausen), obchodník gumovým zbožím a **Jiří** (*1919, zemřel po válce následkem pobytu v koncentračních táborech)

Lustigovi

Hugo Lustig (*1879, +1944, Osvětim), majitel knihtiskárny a litografie, jeho **žena Eliška** (*1881, roz. Guttmanová, +1944, Osvětim), jejich **dcera Anna** (*1909, +1941, Lodž)

Pickovi (I)

Hugo Pick (*1896, 1943, Osvětim), úředník, jeho **žena Marianna** (*1903, +1943, Osvětim), jejich **syn Hanuš** (*1933, +1943, Osvětim)

Pickovi (II)

Gustav Pick (*1865, +1923), jeho **žena Malvína** (*1875, roz. Löwyová, +1943, Osvětim), jejich **děti Egon** (*1903, přežil), velkoobchodník s papírem, **Artur** (*1908, přežil) a **Oskar** (*1912, emigroval před válkou)

Ve stejném domě s touto rodinou žil také **Jan Pick** (*1902, +1943, Osvětim), zaměstnanec v obchodě s textilem.

Poláčkovi

Otakar Poláček (*1873, +1943, Terezín), advokát, jeho **žena Klára** (*1891, roz. Löwyová, +1943, Osvětim), jejich **děti Herbert** (*1916, +1942, Malý Trosinec) a **Gerta** (*1913, přežila)

Pollakovi

Max Pollak (*1867), obchodník s textilem, jeho **manželka Leontina** (*1878, roz. Krasová, +1943, Osvětim), jejich **děti Josefina** (*1901, +1945, Terezín), **Valerie** (*1904, přežila) a **Anna** (*1907, přežila)

Steinovi

Julius Stein (*1869, +1912), obchodník, jeho **žena Selma** (*1873, roz. Löwyová, +1943, Osvětim), **sestra Malvíny Pickové**, jejich **děti Otto** (*1898, +1943, Osvětim), spolumajitel obchodu, **Rudolf** (*1903, +1943, Osvětim), spolumajitel obchodu a **Karel** (*1900, utekl do Palestiny)

Strassovi

Leo Strass (*1871, +1945, Osvětim), obchodník s textilem, jeho **žena Zdeňka** (*1881, roz. Hermanová, +1944), jejich **děti Valerie** (*1901, přežila), **Karel** (*1902, přežil), velkoobchodník textilem a **Pavel** (*1904, +1941, Mauthausen), velkoobchodník textilem

Bayerlovi

Václav Bayerle (*1901, přežil), lékárník, jeho **žena Valerie** (*1901, roz. Strassová, viz výše), jejich **děti Pavel** (*1925, přežil), **Věra** (*1931, jako dítě do 14 let ze smíš. manželství nebyla přímo perzekuována)

Waldsteinovi

Max Waldstein (*1886, +1943, Osvětim), obchodník s kožešinami a peřím, jeho **žena Otilie** (*1893, roz. Hekšová, +1943, Osvětim), jejich **děti Hana** (*1924, +1943, Osvětim) a **Otto** (*1928, +1943, Osvětim)

Příloha č. 3

fotografie podorlických Židů



Hynek Hlaváč (*1874) z Kyšperka



Alexander Fischl (*1905) z Kyšperka



Jiří Abl (*1907) z Kyšperka s manželkou a její sestrou



Zdeněk Fischl (*1937) z Kyšperka, syn Alexandra Fischla



Eva Nettlová (*1921) z Žamberka



Věra Nettlová (*?) z Žamberka



Jan Stern (*1927) s rodiči a babičkou
Růženou Weingartenovou v Žamberku (1935)



Egon Horpaczký (*1909) z Náchoda



Alžběta Peukerová (*1916)
se synem Zdeňkem (*1939)
z Náchoda



tajná židovská škola v Holicích (1941-1942),
kterou vedl Arnold Neumann, vlevo Martin
Roubíček, úplně vpravo jeho bratr Tomáš Roubíček,
dospělý vpravo jejich otec Jan Roubíček a před ním
dole Hana Neumannová

Summary

This thesis focuses on the relationship between the Jewish and non-Jewish inhabitants of the Podorlicko region between the years 1930 and 1945. How it was changing in the light of the historical events during this period.

There was not many Jews in the Podorlicko region during the 30s compared to other places of Czechoslovakia. Therefore it was easy for them to integrate into the society. Thanks to their position, diligence, kindness and friendliness they were respected citizens and popular companions.

When the war started the situation changed of course and displays of anti-Semitism and anti-Semitic incidents appeared also in this region. But the worsening of the relationship between the Jews and non-Jews was not half as radical here as elsewhere in Czechoslovakia. In spite of the fact that part of the Podorlicko region is located in the border area, where the situation was probably the most escalated because of the economic crisis and ethnic conflicts. We could find a lot of people of the Podorlicko region who were willing to help the Jews during the war. And there was probably more of them than of those who treated Jews with hatred and disrespect. Those who sympathised with Germans was mainly the ones who was to blame for the anti-Semitic incidents in this area.

During 1942 the vast majority of the Jews of the Podorlicko region was deported to concentration camps. Only a few of them managed to flee abroad or hide somewhere before the war started. Almost no one of the local Jews survived the concentration camps - about 100 Jews of the Podorlicko region. Most of them decided to emigrate sooner or later, because when they came back home they were often recieved with aversion, particularly if they requested restitution.

The preserved synagogues and jewish cemeteries are the only places reminding the former Jewish settlement of the Podorlicko region today. Fortunately these historical monuments has been later reconstructed. And we can find expositions documenting the history of the local Jews in some of these places. For example the Jewish museum of the Podorlicko region and the monument of Karel Poláček in Rychnov nad Kněžnou established in 1995.